

ПОЧАТКИ ХРИСТИЯНСТВА У ПРИКАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ ТА ЗАСНУВАННЯ ГАЛИЦЬКОЇ ЄПАРХІЇ В СЕРЕДИНІ XII СТОЛІТТЯ

У статті розглядається запровадження християнства на Прикарпатті та простежується поява тут організаційних структур Східної церкви. Запропоновано нову дату заснування Галицької єпархії і ймовірно ім'я першого єпископа.

Ключові слова: *Галич, єпархія, походження.*

1. Зародження християнства на Прикарпатті

Слов'яни регіону, на землях якого пізніше постала Галицька єпархія, від часів Великого переселення народів пройшли складний етногенез. Він характеризувався взаємодією різних культур, “за значного впливу фракійського, кельтського, германського та іранського компонентів”¹. Однією з важливих подій була поява (за однією з гіпотез) у Верхньому Подністрів'ї та на прилеглий території Пруто-Дністровського межиріччя приблизно в останній чверті IV – першій половині V ст. племінного об'єднання хорватів (відомих у науці також як “білі хорвати”²).

¹ Майоров А. В. *Великая Хорватия: этногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона*. Санкт-Петербург 2006, с. 174–180 (це найновіша монографія про етногенез хорватських племен і слов'янського населення). Тези цього дослідження див.: Майоров О. Українське Прикарпаття – прабатьківщина хорватів. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка* (далі – *Записки НТШ*). 2006, т. 252, с. 155–186. Дискусію, пов'язану з етимологією етноніма “хорвати”, провадять: Войтович Л. “Білі” хорвати чи “карпатські” хорвати? Продовження дискусії. *Дрогобицький краєзнавчий збірник* (далі – *ДКЗ*). 2004, вип. 8, с. 38–45; Майоров А. О происхождении этнонима *хорваты*: историко-этимологические заметки. *Confraternitas: Ювіл. зб. на пошану Ярослава Ісаєвича (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. праць, вип. 15)*. Львів 2006–2007, с. 55–61.

² В українській та російській історіографіях таке невірне означення спричинене помилковим тлумаченням фрагментів трактату Костянтина Порфирогенета “Про управління імперією”. Сучасні західноєвропейські дослідники під “білими хорватами” розуміють хорватські племінні групи біля витоків Одри, Нейси і Білої Ельстер, які ще до середини XIV ст. зберігали автономію, а пізніше були

Східнослов'янські хорвати, які вперше згадуються в “Повісті временних літ” за князювання Олега, вважаються прямими нащадками праслов'янського племінного союзу хорватів³. Згідно з результатами найновіших археологічних досліджень, вони мали розгалужену мережу “велетенських городищ”, з початку IX ст. переживали економічне піднесення й протягом X ст., до входження цих земель до складу Київської Русі⁴, спромоглися створити “розвинене диференційоване суспільство”⁵. У цьому ж регіоні жили також дуліби (племінне об'єднання, яке охоплювало значну територію – від Случі на півночі до Дністра на півдні⁶,

---

поглинені германським населенням (Див. про це: Войтович Л. Князівства карпатських хорватів. *Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть: Матеріали Міжнар. наук. археологічної конфер. (Львів, 30–31 березня 2001 р.)*. Львів 2001, с. 195–210; Його ж. Перемиське князівство. Джерела державності. *Перемиська земля протягом віків*. Львів 2003, вип. 3, с. 39–50; Його ж. Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя. *Україна в Центрально-Східній Європі* (далі – *Україна в ЦСЄ*). 2004, вип. 4, с. 105–132; *Его же*. Карпатские хорваты. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2: История*. 2005, вып. 1, с. 133–146; *Его же*. Восточное Прикарпатье во второй половине I тыс. н. э. Начальные этапы формирования государственности. *Rossica Antiqua: Исследования и материалы* / Отв. ред. А. Ю. Дворниченко, А. В. Майоров. Санкт-Петербург 2006, с. 6–39.

³ У новіших працях їх окреслюють як “карпатських хорватів”; назва ця теж умовна й була вперше запропонована Ярославом Ісаєвичем (Ісаєвич Я. Д. До питання про західний кордон Київської Русі. Його ж. *Україна давня і нова: Народ, релігія, культура*. Львів 1996, с. 90–104).

⁴ Ця назва є почати умовно, “історіографічною”, адже літописи називають свою державу “Русьская земля” або ж просто “Русь”, тоді як інший термін – “Київська Русь” – виступає продуктом книжної культури. Геонім “Руська земля”, окреслюючи територію всієї Давньоруської держави, у вузких межах Середнього Подніпров'я (Київщина, Переяславщина й Чернігівщина) мав також “ідеологічно-екстериторіальний вимір”: Ричка В. М. *Київська Русь: проблема етнокультурного розвитку (конфесійний аспект)*. Київ 1994, с. 19–20.

⁵ Войтович Л. “Білі” хорвати..., с. 38–45.

⁶ Ісаєвич Я. До питання про західний кордон..., с. 85–87; Його ж. Формування західної межі української етнічної території. *Історія української культури*: У 5 т. Київ 2001, т. 2, с. 30–31; Крип'якевич І. *Галицько-Волинське князівство* / 2-ге вид., із змін. і доповн. Львів 1999, с. 79–90. Висновки польських науковців щодо етнічного характеру слов'янського населення в цьому регіоні зводяться загалом до ототожнення племінних назв дулібів і лендзян (пізніше, як стверджують, вони отримали найменування бужан-волинян), яких виводять із західних слов'ян. Згідно з цією концепцією, саме дуліби-волиняни заселяли Червенські городи, що

або ж до водорозділу між басейнами Прип'яті й Дністра⁷⁾ і

згодом стали територіальною основою для формування Белзької та Холмської земель. Водночас деякі польські історики землі між Вепром і Бугом пов'язують із Сандомирською землею, контрольованою західнослов'янськими лендзянами, які утворили вісім племінних об'єднань між Віслою та Бугом. За припущеннями інших дослідників, лендзяни не заселяли раніше Перемишльсько-Червенський регіон, а захопили його. Отже, польська історіографія захищає тезу про західнослов'янську (себто польську) присутність у районі Перемишля та Червена перед 981 р., уважаючи лендзян місцевим автохтонним населенням, котре до кінця X ст. жило на захід від межиріччя Вепра й Бугу. Натомість Ярослав Дашкевич звертає увагу на політично заангажоване застосування польською історіографією концепту "лендзяни", яким намагалися довести законність претензій Польщі на цю пограничну територію під час відомих розмежувань середини 1940-х рр. Покликаючись на дані "Повісті временних літ" та єврейський історико-географічний трактат "Йосиппон" IX – початку X ст., вчений наполягає на тотожності терміна "лендзяни" з назвою ландшафтного типу "лучани": Дашкевич Я. Галицько-волинські землі на перехресті орієнтацій: Захід, Русь, Схід (кінець X – середина XIV ст.). *Українські землі часів короля Данила Галицького: церква і держава: Статті й матеріали*. Львів 2005, с. 28–29.

Нещодавно компромісну теорію висунув люблінський професор Анджей Гіль. За його версією, регіон Побужжя в етнічному плані мав перехідний, мішаний характер, тому тутешня слов'янська людність зберігала культурні й етнічні риси як русинів, так і поляків-лендзян. Чітке їхнє розмежування відбулося лише в XI ст., коли з'явилися два чинники – держава й Церква, які вирішально вплинули на формування досить стійкої етнічності місцевого населення та спричинилися до появи русько-польської етнічної границі (Gil A. *Prawosławna eparchia chełmska do 1596 roku*. Lublin; Chełm 1999, s. 40–44; автор також наводить підставову бібліографію проблематики). Остання синтеза з історії раннього середньовіччя Польщі трактує лендзян як самостійне плем'я, ареалом розселення котрого були землі поріччя Верхнього Бугу, Сяну, Вислоки та Карпатського Підгір'я, причому в районі Перемишля (де виявлено великих розмірів Татарський копець – "копець Перемислава" – як свідчення про ймовірне існування тут центру племінної влади лендзян) первісно мала б функціонувати топоніміка прапольського етнічного коріння, на яку потім накладалася руська термінологія (Buko A. *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej. Odkrycia – hipotezy – interpretacje*. Warszawa 2006, s. 86–87, 102–104, 138–141, 152–154; подібні погляди висловив також: Parczewski M. O dwóch etapach formowania się polsko-ruskiej granicy etnicznej w Karpatach. *Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, держава традиції. Міжнар. наук. конф. (Галич, 19–21 серпня 1993 р.): Тези доп. та повідомл.* Львів 1993 (далі – *Галицько-Волинська держава*), с. 14–16 (виникнення польсько-руської етнічної границі автор пов'язує із формуванням у XI ст. на цих теренах державних структур Польщі, Русі й Угорщини, які "штучно розділили давні інтегральні території [слов'янських] племен з допомогою військової сили").

⁷⁾ Леонтій Войтович, покликаючись на відмінності поховальних пам'яток дохристиянського періоду й городищ та опираючись на аналіз писемних джерел,

тиверці, яких традиційно локалізують на середньому та нижньому Дністрі⁸.

Християнізація теренів Прикарпаття, як свідчать дані археології⁹, почалася ще в VI–VII ст.¹⁰ Окремі дослідники наполягають на винятковості духовного впливу проповідників кирило-методіївської традиції, які нібито поширювали на цих землях віру Христову після смерті перших апостолів слов'ян.

розмежовує територію волинських племен (бужан, волинян, дулібів, лучан і черв'ян) та хорватських племен (бобрян, засян і требов'ян) по вододілу басейнів Прип'яті й Західного Бугу з басейнами Дністра і Сяну, що відповідає пізнішому кордону між Волинською та Галицькою землями. Дослідник звертає увагу на відмінності між населенням ареалу Червенських гродів (черв'ян), який ввійшов пізніше до Белзького князівства Волинської землі та території Перемищини (засян), належної пізніше до Перемишльського князівства Галицької землі (Войтович Л. Етнотериторіальна підоснова формування удільних князівств Волинської землі. *Волино-Подільські археологічні студії*. Львів 1998, т. 1, с. 286–294; Його ж. Князівства карпатських хорватів..., с. 195–210; Його ж. “Черв'яни” у працях І. Крип'якевича. (До питання про початок державності). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів 2001, т. 8, с. 818–822).

⁸ Федоров Г. В. Тиверцы. *Вестник древней истории*. 1952, № 2, с. 249–259. Див. також: Войтович Л. “Баварський Географ”: проблеми ідентифікації слов'янських племен. *Треті Ольжичі читання*. (Пліснеськ, 31 травня 2008 р.). Львів 2009, с. 3–14.

⁹ Зокрема, 1908 р. у Крилосі на “Митрополичому полі” знайдено срібний скарб VI–VII ст., серед предметів якого була й чаша-дискос з грецьким клеймом і хрестами в розетках візантійського походження (Фіголь М. Металопластика та інші художні ремесла стародавнього Галича. *Записки НТШ*. 1994, т. 227, с. 29–30; Його ж. *Мистецтво стародавнього Галича*. Київ 1997, с. 135, 137).

¹⁰ Кметь В. Львівська православна єпархія: короткий огляд історії. *Шематизм Львівсько-Сокальської єпархії Української Православної Церкви Київського патріархату. 2000 рік: Статистично-біографічний довідник*. Львів 2000, с. 8–9; Його ж. Юрисдикційний статус та організаційна структура Галицької (Львівської) єпархії (XII – середина XVI століття). *Ковчег*. 2001, ч. 3, с. 131–132. Зародження християнства у цьому регіоні автор відносить до зламу VIII–IX ст., припускаючи, що в той час Прикарпаття перебувало у складі Великоморавської держави, а отже, першими місіонерами місцевого слов'янського населення були учні свв. Кирила і Методія. Подібні міркування висловлював на початку XX ст. також Іван Рудович у своєму науково-популярному нарисі. Він схилився до думки, що ці землі, завдяки місіонерам з Моравії та Чехії, “мали церковну організацію ще передь 988 р., т. є. передь загальнымъ введенемъ християнства на Руси” (Рудович І. *Коротка історія Галицько-Львовскої єпархії. На основі грецьких жерел і інших новітших подручників*. Жовква 1902, с. 3–5. Див. також рецензійний, однак некритичний огляд цієї праці І. Гоцького, опубл. у: *Богословській вѣстникъ*. 1902, т. 3, ч. 4, с. 352–360).

З ними пов'язують існування в західноруських землях т. зв. слов'янського обряду, проте надійних свідчень про навернення місцевого слов'янського населення до “кирило-методіївського обряду” досі не виявлено¹¹.

Водночас не варто категорично заперечувати ймовірність того, що у IX ст., у період зростання могутності Великоморавської держави, її релігійні впливи могли охоплювати вже частково євангелізовані терени “по Буг і Стир (за іншими інтерпретаціями, Стрий)”. У наступному столітті (60–80-і рр.) західні території пізнішої Галицько-Волинської держави, найвірогідніше, перейшли під контроль Давньочеської держави, що сягала східних меж Перемишльської землі¹², й таким чином стали, ймовірно, частиною

¹¹ Про поширення впливів солунських братів у слов'янських землях (у т. ч. на території Охридської архієпархії й у Польщі) йдеться в працях: Флоря Б. Н., Турилов А. А., Иванов С. А. *Судьбы Кирилло-Мефодиевской традиции после Кирилла и Мефодия*. Санкт-Петербург 2004; *Cyryl i Metody, apostołowie i nauczyciele słowian: Studia i dokumenty*. Lublin 1991, cz. 1. Проблему “кирило-методіївського обряду” й т. зв. Слов'янської митрополії на теренах Перемишчині і, ширше, – Побужжя в історіографічному контексті розглядає: Gil A. *Prawosławna eparchia chełmska...*, s. 47–51.

¹² Ісаєвич Я. До питання про західний кордон..., с. 90–91. Впливи кирило-методіївського християнства в цьому регіоні українська церковна історіографія припускала ще з другої половини XIX ст. (Див., зокрема: Добрянській А. *Исторія епископовъ трехъ соединенныхъ епархій, Перемышльској, Самборској и Саноцкој, отъ найдавнѣйшихъ временъ до 1794 г.* Львовъ 1893, с. I–II; Петрушевичъ А. *Краткое историческое извѣстіе о времени введенія християнства на Галичской Руси, особливоже объ учрежденіи святительскихъ столицъ въ Галичѣ и Львовѣ и святителяхъ, сидѣвшихъ на упомянутыхъ столицахъ*. Львовъ 1882, с. 1–2). Найповніше гіпотезу про домінування слов'янського обряду на західноукраїнських землях та “вирішальну” роль Великоморавської й Чеської держав в утвердженні “вселенського християнства” у землях майбутньої Галицько-Волинської Русі виклав: Чубатий М. *Исторія християнства на Руси-Україні*. Рим; Нью Йорк 1965, т. 1, с. 232–237. Автор наводить приклад популярності культу св. Вацлава та св. Людмили на доказ теорії про те, що сповідники слов'янського обряду “дісталися над Дніпро з західних українських територій, християнізованих у слов'янським обряді, з якими західньо-українські християни утримували постійні церковні зв'язки”. Микола Чубатий навіть допускав можливість існування на теренах сучасної Західної України “Галицького” та “Володимир-Волинського” єпископств “слов'янського обряду” та “дещо відмінної релігійної духовності” (Там само, с. 261, 539–540). Зразками некритичного підходу до цієї дискусійної теми є статті: Берест Р. До питання про прийняття християнства на землях Північного Прикарпаття. (Постановка проблеми). *Археологічні дослідження*

Празького католицького єпископства *in partibus infidelium* (у краях невірних). Як відомо, у 973 р. було фундовано Празьку архієпархію, територіальна юрисдикція якої визначена в ерекційній грамоті-фальсифікаті (підтверджена 1086 р. імператором Генріхом IV)¹³. Тому цілком можливо, що кордони Празької архієпархії орієнтувалися на давні межі Моравської єпархії св. Методія. На доведення цієї версії історики зазвичай наводять приклад Перемишля, який нібито був християнізований за грецьким обрядом у

Львівського університету. Львів 2007, вип. 10, с. 185–193; Побуцький С. До питання християнізації Галичини. *Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України: Матеріали Міжнар. наук. конф. (Галич, 10–11 жовтня 2008 р.)*. Галич 2008, с. 208–212. Див. також огляд проблематики у: Карпак І. Начало христианства в Галиции и Прикарпатье и основание Галицкой православной епархии. *Журнал Московской патриархии*. 1963, № 9, с. 72–74. У радянський період цей автор був одним із небагатьох, хто звернувся до сюжету про впливи кирило-методіївського християнства у Прикарпатті. Щоправда, він опирався головним чином на застарілу й науково-популярну літературу, що призвело до фактологічних помилок (наприклад, датою заснування Празької архієпархії названо 947 р.) та деяких поверхових тверджень.

¹³ Ерекційна грамота-фальсифікат Празької архієпархії збереглася в копії 1086 р. І хоча більшість науковців уважає фундаційний привілей підробленим, проте сам опис границь архієпархії може мати під собою історичне підґрунтя. З іншого боку, зауважено, що “в основі цих настанов лежить, по суті, невинуватана реальними можливостями Празької церкви традиція церковної експансії, успадкована від більш ранніх церковних настанов” (Регель В. *О “Хронике” Козьмы Пражского*. Санкт-Петербург 1890, с. 82; Его же. Учредительная грамота Пражской епископии. *Сборник статей по славяноведению*. Санкт-Петербург 1883, с. 326–327; Beumann H., Schlesinger M. *Urkundenstudien zur deutschen Ostpolitik unter Otto III*. *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde*. 1955, bd. 1, s. 236–250).

Ярослав Ісаевич припускає, що грамота 1086 р. відображає кордони не Великоморавської, а Давньочеської держави близько 973 р., яка успадкувала великоморавські сфери впливу в цьому регіоні на гіпотетичний союз племенних князівств дулібів і хорватів (до річок Буг у Червенських горах і Стрий у Перемишльській землі) (Ісаевич Я. *Перемишль і Перемиська земля протягом віків: Зб. наук. праць і матеріалів Міжнар. наук. конф., організованої Науковим товариством імені Т. Шевченка в Польщі 24–25 червня 1994 р. в Перемишлі*. Під ред. С. Забраварного. Перемишль; Львів 1996, с. 8–11). Див. також: Gil A. *Prawosławna eparchia chełmska...*, s. 45–47 (автор, беручи до уваги результати останніх досліджень, обмежує територію “Моравської імперії” землями Моравії, Словаччини, Чехії та Потисся й відкидає можливість входження Червенських гродів до складу цієї держави).

часи великоморавського князя Святополка (878) і який приблизно 899 р., як безпідставно припускають, мав стати центром одного з чотирьох єпископств Великоморавської митрополії. Справді, на терені літописного Перемишля (вперше згадується під 981 р.) археологи впродовж ХХ ст. виявили три храми-ротонди: на Замковій горі, в межах давнього городища (середина Х ст. – середина ХІ ст.); Святомиколаївська (початок ХІ ст. – кінець ХІІІ ст.), у підземеллях сучасної латинської катедри в Перемишлі (локалізована під її пресвітерієм у 1961–1962 рр.); та ймовірна третя ротонда – під Замковою горою, де в похованнях віднайдено хрестинколпіони ХІ–ХІІІ ст. Дослідники помічають їхню архітектурну близькість до аналогічних сакральних об’єктів у Моравії та Чехії, віднедавна наголошуючи також на їхній спорідненості з угорськими архетипами. Виявлену там же кам’яну будівлю бездоказово ототожнюють із єпископським палацом. Водночас інші науковці вважають Перемишльську замкову ротонду палацовим храмом, “конструктивно з’єднаним з одночасовими палатами”, трактуючи ці об’єкти як “Перемишльський комплекс” початку ХІ ст.¹⁴

¹⁴ Балик Б. І. До історії найдавніших церков у Перемишлі (Х–ХІІ ст.). *Богословія*. 1983, т. 47, с. 73–88 (о. Борис Балик, дослідник зі середовища Василіанського чину, покликається на свідчення Костянтина Порфирородного, за яким, після погрому уграми Великоморавської держави близько 905 р., частина місцевого християнського населення знайшла прихисток серед хорватів, що жили над Середнім Сяном); Діба Ю. Архітектура ротонди Св. Миколая в Перемишлі. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2002, вип. 6, с. 66–79 (за фактом використання “будівельних мір східного походження (грецька та візантійська стопа)” перемишльські ротонди віднесено “до мистецької традиції Галицько-Волинських земель”); Його ж. Етноконфесійна приналежність ротонд Х–ХІІІ ст. українсько-польського та українсько-угорського порубіжжя. *Народознавчі зошити*. 2000, зош. 2, с. 222–227 (на руський характер ротонди, згідно з автором, вказують виявлені тут два бронзові енколпіони ХІІІ ст., а також великі розміри сакральної споруди, виконаної зі старанно оброблених блоків. Пам’ятку датовано серединою ХІІ ст., тобто періодом, коли був зведений і Галицький катедральний собор. Вагомим доказом про ротонду як храм східного обряду є грамота-фальсифікат князя Лева Даниловича кінця ХІІІ ст., а також наближена до застосованої при спорудженні Галицького Успенського собору техніка мурування); Його ж. *Українські храми-ротонди Х – першої половини ХІV століть*. Львів 2005, с. 16–19, 75–78 (подана докладна бібліографія проблеми); Його ж. Фундації богородичних храмів-ротонд у Кракові та Перемишлі у контексті центральноєвропейських міждержавних зв’язків середини ХІ століття. *Записки НТШ*. 2005, т. 249, с. 39–40, 48–49, 61–67, 95–96, 98–103 (зроблено висновок, що “Перемишльський

Попри легендарний чи напівлегендарний характер цих свідчень і гіпотез, вони є творчим стимулом для критичнішого розгляду загальноприйнятої досі киевоцентричної концепції зародження християнства на західноукраїнських землях. Якщо взяти до уваги також невізантійські джерела й центри поширення віри Христової на теренах сучасної Західної України, то можна обережно припустити набагато ранішу євангелізацію цих земель, ніж у Середньому Подніпров'ї. Матеріали археологічних досліджень упродовж останніх десятиліть, а також спроби реінтерпретації вже відомих писемних джерел (у т. ч. фальсифікатів) указують на впливи у Прикарпатському регіоні кирило-методіївської слов'янської традиції та навіть розповсюдження тут християнства за латинським обрядом. На переконання Ярослава Дашкевича, це створило “проміжну ланку між Візантією і Римом ще до Великого [...] розколу між ними, сприяло згадженню релігійних антагонізмів [...] та [стало] місцем зустрічі двох великих християнських систем – західної та східної”¹⁵. Водночас істотну роль у поширенні на цій території християнства відіграв трансконтинентальний шлях з Азії в Європу, що з IX ст.

палацовий комплекс споруджено між 1056 та 1064 рр. як осідок князя Ростислава Володимировича, одруженого з дочкою Бели I Ланкою”, а відмінність цього комплексу від тогочасних київських взірців пояснено статусом Ростислава як князя-вигнанця та його родинними зв'язками з угорськими Арпадовичами. Однак коректні з архітектурно-археологічного погляду міркування автора із суто історичної перспективи виглядають дискусійними, оскільки ґрунтуються на сумнівного походження “звістках” російського вченого Василя Татищева); Bendza M. *Prawosławna Diecezja Przemyska w latach 1596–1681. Studium historyczno-kanoniczne*. Warszawa 1982, s. 26–28; Frazik J. T. Relikty rotundy pod prezbiterium katedry przemyskiej w świetle dotychczasowych badań. *Biuletyn historii sztuki*. 1962, s. 223–225; Żaki A. Najstarsze relikty architektoniczne na zamku w Przemysłu (doniesienie tymczasowe 2). *Sprawozdania z posiedzeń komisji naukowych (Oddział PAN w Krakowie)*. Kraków 1961, t. 4, cz. 2, s. 244. Дослідження Святомиколаївської ротонди в 1990-х рр. підсумовані у праці: Pianowski Z., Proksa M. *Rotunda Św. Mikołaja w Przemysłu po badaniach archeologiczno-architektonicznych w latach 1996–1998*. Przemysł 1998. У монографії Анджея Буко комплекс монументальних будівель у Перемишлі, разом з ротондою та палацом, вважається достатнім доказом існування тут наприкінці X – у першій чверті XI ст. п'ястовського гроду (Buko A. *Archeologia Polski...*, s. 180, 248–251).

¹⁵ Дашкевич Я. Початки християнства на західноукраїнських землях. Реінтерпретація проблеми. *Історія релігій в Україні: Праці XII-ї Міжнар. наук. конф. (Львів, 20–24 травня 2002 р.)*. Львів 2002, кн. 1, с. 137–140.

пролягав і через західноукраїнські землі. Ледь простежувані у джерелах невізантійські впливи могли охопити Прикарпаття, а також землі в межиріччі Дунаю й Дністра, що їх заселяли улчі й тиверці, християнське місіонерство серед яких було нейтралізоване навалюю печенігів наприкінці IX ст. Тож до приєднання в 981 р. теренів пізнішої Галицько-Волинської держави до Київської Русі вони, очевидно, якщо й не входили до складу Чеської християнської держави, то принаймні перебували під її значним впливом (в т. ч. Червенські гроди й Перемишль, назва якого має виразно чеське походження й згодом пов'язана з династією Пшемислідів). Натомість до розгрому угорцями Великої Моравії в 906 р. Прикарпаття могло перебувати під релігійним впливом цієї держави, в якій з 870-х рр. почали свою місію солунські брати свв. Кирило і Methodій. Імовірно, вони поширювали слов'янський обряд по обидві сторони Карпат, де, за даними агіографічної літератури, начебто діяли єпископи-суфрагани (житіє св. Людмили), зокрема у Кракові, пізнішому Перемишлі та Червені¹⁶. Така “невізантійська” концепція баптизмального

¹⁶ Маріан Бендза, представник Польської автокефальної православної церкви, виникнення Перемишльської єпархії пов'язує з місією свв. апостолів слов'ян Кирила й Methodія та юрисдикцією на цих теренах Празької архієпархії “по Буг і Стир”, безапеляційно твердячи, що Підкарпаття “від 875 р. входило до складу Великоморавської держави” (Bendza M. *Prawosławna Diecezja Przemyska...*, s. 23–36). Його тенденційна, з численними помилками робота, що опирається переважно на вже застарілу історіографію, була критично сприйнята в колі фахових дослідників (див., наприклад, рецензію: Grala H. W sprawie dziejów biskupstwa przemyskiego obrządku wschodniego. *Przegląd Historyczny*. 1985, t. 76, zesz. 1, s. 139–150). У подібному “інтерпретаційному” ключі написана й інша стаття цього ж автора: Бендза М. Християнізація польських земель. *Україна в ЦСЄ*. 2006, вип. 6, с. 134–154.

Частина науковців, схилиючись до “кирило-методіївської легенди”, визнають ймовірність існування слов'янської катедри в Перемишлі навіть ще до офіційного хрещення Русі св. Володимиром Великим у 988–989 рр. Проте їхні концепти “кирило-методіївського християнства”, “органічного слов'янського обряду”, “Слов'янської митрополії” у X – на початку XII ст. та “впливів Великоморавської держави” не мають надійного підтвердження. Так, скажімо, о. Борис Балик своє припущення про фундацію єпископства у Перемишлі ще перед хрещенням Русі в 988 р. опирає на лист папи Йоана XIII до чеського короля Болеслава I, в якому опосередковано згадується єпископ грецького обряду “народу Болгарії або Русі” (Балик Б. І. До історії найдавніших церков..., с. 73–88). Більшість таких висновків є умоглядними, а спроби “задавнення”

(хрещального) дару, отриманого слов'янським населенням Прикарпаття, допомагає зрозуміти, на думку Я. Дашкевича, чому, із приєднанням до Київської держави Червенських городів та офіційною християнізацією Русі, “князь Володимир Святославич поширив свою державу на вже християнізовану країну”¹⁷.

Великоморавські та давньочеські впливи (навіть якщо вони й мали місце в попередній період) були маргіналізовані після того, як князь Володимир Святославович близько 981 р. приєднав до своїх володінь Червенські городи¹⁸ та Перемишльську землю. Однак інтеграція Прикарпаття у державні й церковні структури Київської Русі була довготривалою і відбувалася не одне десятиліття. Тому нібито літописна оповідь про двох руських єпископів, які близько 992 р. “ходили Дністром” під час підкорення Володимиром Великим хорватів й охрещували місцевий слов'янський люд, яку навів Василь Татищев (1699–1750) з покликанням на “давні літописи”¹⁹, насправді має легендарне походження – вона не підтверджується ані писемними джерелами, ані археологічно. Попри дискусійність окремих висновків Олексія Толочка²⁰, він усе ж має рацію, що ці татищевські “звістки”

єпископського статусу Перемишля покликані обслуговувати їхні світоглядні переконання, які суб'єктивно позначилися на вирішенні справді важливої дослідницької проблеми. (Див. також праці: Балик Б. І. До питання про початки християнства та єпископства в Перемишлі в IX–X ст. *Записки ЧСВВ*. 1979, т. 10, с. 50–97; Чубатий М. *Історія християнства...*, т. 1, с. 101–137, 234–235).

¹⁷ Дашкевич Я. Початки християнства на західноукраїнських землях..., с. 140–141.

¹⁸ Погляди науковців на проблему локалізації Червена (це літописне місто вони схильні ототожнювати з городищем у районі с. Чермно на р. Гучва сучасна Польща) і Червенської землі репрезентує колективна монографія: *Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (раннеславянский и древнерусский периоды)* / Отв. ред. А. П. Черныш. Киев 1990, с. 131–133. Історіографічну дискусію щодо локалізації та політичної належності літописного Червена та “Червенських городів” докладно описує: Gil A. *Prawosławna eparchia chełmska...*, s. 36–39 (у цьому городі історики, передовсім польські, вбачають теперішнє Чермно поблизу Тишівців або слов'янське городище в місцевості Гуців на Замойщині).

¹⁹ Див. коментар: Петрушевич А. О соборной Богородичной церкви и святителях въ Галичѣ. *Галицкій историческій сборникъ, издаваемый обществомъ Галицко-русской Матицы*. 1853, вып. 1, с. 107–108; Карпак І. Начало християнства в Галиции..., с. 73–74.

²⁰ Поглядам дослідника опонує: Майоров А. В. О Полоцкой летописи В. Н. Татищева. *Труды Отдела древнерусской литературы*. 2006, т. 57, с. 321–343; Его

та “давні літописи” (насамперед Йоахимівський) є, радше, містифікацією видатного російського історика²¹.

У другій половині XVII–XVIII ст. інтелектуальне середовище, тісно пов’язане з Львівським владичим двором, формуючи місцеву історичну традицію про початки організованого християнства у регіоні, не зверталось (можливо, свідомо ігноруючи) до нарративу про кирило-методіївські джерела віри Христової чи великоморавські впливи у південно-західних землях Русі. Прикладом такого вибіркового підходу є перша єпархіальна хроніка “*Origo et Vita Episcoporum[m] Ritus Graeci Leopoliensium*” невідомого автора кінця XVII ст., що відображає тогочасні уявлення української шляхти й духовенства Руського воєводства про минуле Львівського владичства. “Життєписи”, наголошуючи на “перетіканні” локальної еклезіальної традиції від Галича до Львова, у викладі хронологічного ряду подій IX–XI ст. використовують лише ті сюжети, що вписуються в киевоцентричну

же. О методике изучения оригинальных известий В. Н. Татищева: К вопросу о Полоцкой летописи. *Исследования по Русской истории и культуре: Сб. статей к 70-летию проф. И. Я. Фроянова*. Санкт-Петербург 2006, с. 175–185; Его же. Борьба за Берестье по сведениям Полоцкой летописи В. Н. Татищева и польских средневековых хроник. *Исследования по истории средневековой Руси: К 80-летию Ю. Г. Алексеева*. Санкт-Петербург 2006, с. 62–69; Его же. [Рец. на]: Толочко А. П. “История Российская” Василия Татищева: источники и известия. Москва; Киев 2005, 544 с. *Rossica Antiqua: Исследования и материалы*. 2006. Санкт-Петербург, 2006, с. 387–391).

²¹ Толочко А. “История Российская” Василия Татищева: источники и известия. Москва; Киев 2005, с. 91, 100–102, 108, 113–115, 147, 154–155, 195–199, 202–203, 241, 244–245, 249–250. Див. також: Його ж. Кримінальна археографія Василя Татищева. *До джерел: Зб. наук. праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*. Київ; Львів 2004, т. 1, с. 373–378. За спостереженнями Олексія Толочка, “випадок Татищева є унікальним (і дуже рідкісним для XVIII століття) прикладом, коли історик цілком європейського типу мислення свідомо обирає формою своєї праці середньовічний літопис; саме напруження між нарративним типом історичного мислення та аналітичною формою викладу і є джерелом татищевських вигадок, себто “татищевських відомостей”. В іншому розділі цієї книги уточнено: “У Татищева були причини вдавнитися до вигадки, вигадка відіграла надзвичайно важливу роль у побудові його оповіді й при цьому історик володів достатніми технічними засобами для того, аби представляти свою вигадку як вірогідну інформацію” (Толочко А. “История Российская” ..., с. 262–263, 280–281).

концепцію генези християнства на Прикарпатті²². Основним елементом такої схеми є історична тяглість традиції Галицької (Львівської) церкви від Володимирового хрещення Русі наприкінці IX ст. до подій Хмельниччини середини XVII ст. Згідно з цією єпархіальною хронікою, віра Христова в цих землях має слов'янсько-візантійський родовід – вона з'явилася тут завдяки баптизмальному дару, отриманому руським князем Володимиром Святославовичем 980 р. у Києві від царгородського патріарха²³.

У фактологічно й тематично розширеному форматі киевоцентрична концепція генези християнства на Прикарпатті відтворена також у “Золотій книзі” Львівської єпархії – двотомному рукописному кодексі, укладеному в третій чверті XVIII ст. канцеляристами владики Лева (Шептицького, 1748–1779). Причому, тогочасне світське духовенство та монахи Василіанського чину, конструюючи дискурс про “давність з незапам'ятних часів” галицької (львівської) еклезіальної традиції, звертали не тільки до звичної для уніатів праці Ігнатія Кульчинського “Specimen Ecclesiae Ruthenicae” (Рим, 1733), але й, дещо несподівано²⁴, до надзвичайно популярного в Гетьманщині й Росії “Синописа” 1674 р. (інші видання – 1678 і 1681 pp.), автором якого, ймовірно, був Інокентій (Гізель). Використовуючи

²² На цей фрагмент єпархіальної хроніки вже звертали увагу: Ісаєвич Я. Д. Невідома пам'ятка української історіографії другої половини XVII ст. *Український історичний журнал* (далі – *УІЖ*). 1970, № 2, с. 66–72; Кметь В. “Життєписи львівських єпископів грецького обряду” – пам'ятка української історіографії другої половини XVII ст. *Lwów; miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa / Pod red. K. Karolczaka. Kraków 2002, t. 4, s. 65–92.*

²³ Національний музей ім. [Митрополита] Андрея Шептицького у Львові. Відділ рукописної та стародрукованої книги (далі – НМЛ), Ркл-141, с. 87–88.

²⁴ Річ у тім, що концепція “Синописа” полягала в простеженні тяглості історії Києва від св. Володимира Великого до “спадкоємця” його держави – московського царя Олексія Михайловича. На відміну від “звичної схеми” тогочасного руського літописання, вона передбачала “представлення Галича як спадкоємця Києва і лише побіжно згадувала Галицько-Волинське князівство”, а також наголошувала на виключній ролі Москви як “третього Риму” й трактуванні історії “Великої, Малої і Білої Русі” як неподільної династичної спадщини Московії (Див.: Яковенко Н. М. *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / 2-е вид., переробл. та розшир.* Київ 2005, с. 436–437).

“Синопис”, упорядники “Золотої книги” Львівської єпархії, не маючи у своєму розпорядженні надійних писемних джерел про заснування Успенської та Святоюрської владичих катедр, успішно заступили їх відомими загальноруськими літописними сюжетами про: 1) подорож княгині Ольги до Константинополя (“roku ot sozdanyia Myra 6463, a ot Roždestwa Chrystowa 955”); 2) навернення Ольги царгородським патріархом (“pouczywszy iu wiru chrystyaństey, okresty so mnohymu rosyiskymu boiary”) з помилковою датою “бл. 880 р.”; 2) хрещення великого князя київського у Херсонесі та одруження з візантійською цісарівною Анною “990 року за Михаїла, першого київського митрополита”, та “патріарха Миколая Хризоберга”; 3) побудову й оздоблення Володимиром Великим мурованої Десятинної церкви у Києві майстрами “ot Hreczeskaho Carstwya”; 4) надання священникові Анастасу княжої десятини “ot imunyia swoiho Carskaho u ot wsich hradow hospodarstwa swoiho”²⁵. У зв’язку з розглядом сюжетів, пов’язаних із запровадженням на Русі християнства, львівський кодекс Ркл-141 називає й перших, за його версією, київських митрополитів “грецької нації” – Михаїла (1020) та Теотемпта (1032), які й поставляли “ігуменів-василіан” на єпископів²⁶. Свідоме включення до “Золотої книги” Львівської єпархії інформації, запозиченої зі “Синописиса”, вказує, по-перше, на відсутність у середовищі тогочасної Унійної церкви самодостатньої “історіографічної школи” (в сучасному розумінні цього слова), а по-друге, на існування принаймні у другій половині XVIII ст. в українсько-білоруському соціумі спільного інтелектуального простору, який продовжував функціонувати, незважаючи на державні кордони та конфесійні поділи.

Частковий відхід від цієї киевоцентричної схеми простежується вже у праці домініканця о. Климентія Ходикевича “Dissertationes historico-criticae manuscriptum”, написаній з ініціативи Лева (Шептицького) на початку 1770-х рр. Вона також викладає легендарну історію, але цього разу вже безпосередньо Галицького владичтва. У нарисі про місто Галич – столицю

²⁵ НМЛ, Ркл-141, с. 374–376.

²⁶ Там само, с. 188–192.

епархії й давньої митрополії – Ходикевич апелює до апокрифічної оповіді про свв. Кирила та Методія, які, на його переконання, й принесли у Галичину віру Христову. Причому слов'янські апостоли, за словами Ходикевича, особисто здійснювали християнізацію цих теренів, маючи зі собою мощі св. Климентія, папи римського²⁷. Схожі історичні міфи про виникнення християнства на Прикарпатті фіксуються також у середовищі духовної еліти Унійної церкви в другій половині XVIII ст. Так, зокрема, василіанин Кульчицький, автор рукописної “Генеалогії” руської єпархії, вважає, що Галицький престол був давнішим від митрополичої столиці у Києві, заснованої “перед 1000 роком”, та що Галицька Русь прийняла християнство щонайменше за 100 років до “Русі Київської”. Тому, як гадав Кульчицький, і владичий собор у Галичі зведено значно раніше²⁸.

***

Таким чином, матеріали археологічних досліджень, поодинокі збережені писемні пам'ятки, а також історична традиція, що опиралася переважно не на автентичні джерела, а на їхні пізніші копії (в т. ч. фальсифікати), не дають підстав стверджувати про вирішальний вплив кирило-методіївського або латинського християнства на релігійну ситуацію в Прикарпатті. Так само малозначущим потрібно визнати контроль Великоморавської та Давньочеської держав у IX–X ст. над слов'янським (чи протослов'янським) населенням регіону. Саме ця обставина, найвірогідніше, не дала змоги цим релігійним центрам заснувати тут розгалужену мережу місійних осередків і досягти помітних успіхів у євангелізації місцевих племен (у чому переконує хоча б відсутність масових поховань за християнським

²⁷ Chodykiewicz Cl. *Dissertationes historico-criticae manuscriptum*. *НМЛ*, Ркл-128, арк. 53–56. Робота вийшла окремим виданням у Львові 1770 р. (Див.: Запаско Я., Ісаєвич Я. *Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні*. Львів 1984, кн. 2, с. 23 (№ 2578)).

²⁸ Водночас автор “Генеалогії”, покликаючись на доступну йому літературу, слушно вважає 1165 р. датою галицького посольства до Царгорода на чолі з владикою Космою, все ж визнаючи, що про його наступників на Успенському престолі є “темнота історії” (Biskupi Lwowscy, Haliccy i Kamieniесcy. *Biblioteka PAU i PAN w Krakowie. Dział rękopisów*, № 1242, к. 9).

обрядом²⁹). Тому використовувати здобуті під час археологічних розкопок артефакти слід дуже обережно, уникаючи ширших узагальнень і територіальних “прив’язань” до того чи іншого регіону.

Водночас виявлені у Перемишлі та деяких інших поселеннях сакральні споруди й артефакти християнського культу (найвідомішими з них є дві перемишльські храми-ротонди), незважаючи на різні інтерпретації їхнього датування та конфесійної належності, засвідчують односторонність і навіть тенденційність киевоцентричної концепції Володимирового хрещення Русі. Згадані у фальсифікаті фундаційної грамоти Празької архієпархії терени “по Буг і Стир (Стрий)” (райони Белза, Перемишля й Червена) до їхнього входження на початку 980-х рр. до складу Київської Русі, гадаємо, перебували у певній залежності (або ж зоні значного впливу) спершу Великої Моравії, а згодом – Давньої Чехії. Це уможливило часткову християнізацію місцевої людності, передовсім знаті. Нова релігія, очевидно, була інституціалізована переважно у головних племінних центрах і підтримувалася діяльністю незначної кількості християнських святинь, які виконували роль радше місійних осередків, аніж територіальних округів-парафій.

Цей попередній висновок дозволяє обережно припустити, що православне духовенство, утверджуючи у Прикарпатті протягом XI ст. організаційні структури Руської (Київської) церкви Царгородського патріархату, частково спиралося на існуючі тут давніше християнські спільноти-протопарафії, засновані проповідниками з Великої Моравії, Давньої Чехії чи навіть Польщі й Угорщини. Водночас немає жодних джерельних підстав

---

²⁹ На початок 1990-х рр. на “південноруських територіях” було виявлено понад 2200 ґрунтових поховань, більш як 30 кам’яних гробниць та численні захоронення у храмах (Моця О. П. *Населення південно-руських земель IX–XIII ст. (За матеріалами некрополів)*. Київ 1993, с. 141). За археологічними даними, на території Галицької землі обряд трупоспалення превалював до IX ст., протягом X ст. він поступово зникає (для цього періоду типовими є могильники зі змішаним обрядом поховання), а з кінця X – початку XI ст. стає домінуючим. (*Археологія Прикарпаття, Волині и Закарпаття..*, с. 152–155). Однак ці й інші археолого-антропологічні дослідження ще не дають змоги робити далекоюсяжні висновки щодо масштабів і характеру християнізації місцевої людності.

говорити про те, що на землях сучасної Західної України та історичних Перемищини й Холмщини функціонували єрархічні структури Великоморавської митрополії чи Празької архієпархії (зокрема “Слов’янська митрополія” у Кракові та єпископські катедри у Перемишлі або Червені). Також необхідно відкинути як бездоказові гіпотези й теорії про “історичну тяглість” і “спадкоємність” на цих теренах кирило-методіївського християнства, релігійних осередків Римської церкви та пізніших структур Київської митрополії. Зустріч названих еклєзіальних традицій (після входження території пізнішого Галицько-Волинського князівства до держави Рюриковичів) створила можливості передовсім для духовних взаємовпливів і культурного збагачення. Однак самі структури Християнської церкви, що існували тут до 980-х рр. (про це свідчать практиковані місцевою князівською адміністрацією засоби зміцнення влади Києва в “окраїнних” землях Русі), були або ліквідовані, або ж інкорпоровані до нових осередків Київської церкви, які аж до 1070-х рр. безпосередньо підпорядковувалися митрополичій катедрі у Києві. Як бачимо, руська єрархія прагнула до євангелізації краю саме за “своїм”, тобто слов’янсько-візантійським обрядом, що передбачало, серед іншого, розбудову власних територіальних структур, внутрішню консолідацію православної віри та максимальне усунення зовнішніх чинників (насамперед релігійних), які такій консолідації перешкождали.

2. Заснування Галицької єпархії

Терени, на яких згодом було засновано Галицьку єпископію, після їх приєднання близько 981 р. до давньоруської держави, увійшли до складу Київської митрополичої архієпархії, межі котрої на заході маркували кордони Русі та ареал християнізації місцевого слов’янського населення за слов’янсько-візантійським обрядом. На переконання Софії Сеник, процес формування церковних інституцій у руських землях завершився до смерті у 1054 р. великого князя Ярослава Мудрого. Якщо це так, то серединою XI ст. треба датувати й утвердження організаційних структур Київської церкви у Прикарпатті, яке політично залежало безпосередньо від Києва, адже поза єпархіями,

навіть на периферії, “не повинно було залишатися давньоруських земель”³⁰. Труднощі із поширенням тут осередків єпархіяльної (митрополичої) влади зумовлювалися браком кадрів духовенства та слабкістю князівської адміністрації³¹.

Утворення в Руській церкві нових єпархій було її внутрішньою справою та належало до компетенції митрополита, проте водночас залежало й від політичної волі місцевих князів і відповідного матеріального забезпечення катедр. На відміну від Візантії, де практично кожне більше місто ставало столицею єпархії, в руських землях православні владичтва охоплювали величезні території, маючи часто по декілька головних соборів, та зазвичай збігалися з границями локальних князівств³². Перша єпархія на теренах сучасної Західної України була фундована в другій половині 70-х – на початку 80-х рр. XI ст. у Володимирі³³, за панування волинського князя Ярополка Ізяславича,

³⁰ Щапов Я. Н. *Государство и церковь Древней Руси X–XIII вв.* Москва 1989, с. 33. Див. також: Каряк І. *Начало христианства в Галиции...*, с. 72–74 (автор припускає, що християнство у Прикарпатті в IX ст. спершу поширювалося учнями св. Методія, а остаточно було утверджене тут наприкінці X – на початку XI ст., за князювання Володимира Великого, та що в цей час “[володимирський] єпископ Стефан об’єднав під своєю святительською владою не тільки Волинь, але і Червону Русь”).

³¹ Poppe A. *Biskupstwa na Rusi, 988–1300. States, Societies, Cultures East and West. Essays in Honor of Jaroslaw Pelenski* / Ed.-in-Chief J. Duzinkiewicz. New York 2004, p. 828–829; Senyk S. *A History of the Church in Ukraine*. Rome 1993, vol. 1, p. 130–131.

³² Флоря Б. Н., Щапов Я. Н. *Епархиальное управление и епископат Русской церкви. X–XVII вв. Православная энциклопедия. Русская Православная церковь.* Москва 2000, с. 230–231.

³³ Дискусія про початки Володимирської єпархії триває досі. Деякі науковці схильні датувати її фундацію роком заснування міста Володимира (бл. 992 р.) (див., наприклад: Подскальски Г. *Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988–1237 гг.)* / Изд. 2-е, испр. и доп. для рус. перевода / Пер. А. В. Назаренко под ред. К. К. Аксентьева. Санкт-Петербург 1996, с. 56–57). Тимчасом як перша згадка про володимирського владика Стефана, колишнього ігумена Києво-Печерського монастиря, сягає лише 1092 р.; він також фігурує в “Житії” св. Теодосія (Приселков М. Д. *Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X–XII вв.* Санкт-Петербург 2003, с. 90–91 (на думку автора, єпархія відкрита в 1089–1091 рр.); Щапов Я. Н. *Государство и церковь...*, с. 39–40; Его же. *Формирование и развитие церковной организации на Руси в конце X–XII в. Древнейшие государства на территории СССР: Материалы и исследования* (далі – ДГ). 1985 год. Москва 1986, с. 61 (на переконання дослідника,

відокремившись від Київської Святософійської катедри. Її правлячому архиєресві відтоді юрисдикційно підлягали величезні простори південно-західних земель Київської держави. Нова єпархія почала розбудовувати парафіяльну мережу та забезпечувати своїми священиками нові осередки публічного релігійного культу (передовсім храми), у т. ч. на території майбутнього Галицького владичтва³⁴. Розвиток єпархіальних структур відбувався майже одночасно з встановленням у цьому регіоні місцевої князівської династії, яка з'явилася лише в 1080-х рр., коли сюди прибули князі Ростиславичі – Василько, Володар і Рюрик, осівши в трьох головних містах – Звенигороді, Перемишлі й Терембовлі. Найдавнішим територіальним утворенням у регіоні була Перемишльська земля з центром у Перемишлі (перша згадка – 981 р.), звідки й почали формуватися контури майбутнього Галицького князівства³⁵. Ці зміни уможливили тіснішу співпрацю між державою та Церквою задля євангелізації краю, в чому обидві сторони були зацікавлені однаковою мірою.

є “мало підстав для того, аби вважати, що єпископія була створена до Стефана або що він довгі роки перебував на катедрі до своєї смерті в 1094 р.”); Gil A. *Prawosławna eparchia chełmska...*, s. 54–56; Poppe A. *Państwo i Kościół na Rusi w XI wieku*. Warszawa 1968, s. 175–177; Ejud. L'organisation diocésaine de la Russie aux IXe–XIIe siècle. *Byzantion*. 1970, vol. 40, p. 189–192; Senyk S. *A History of the Church...*, vol. 1, p. 137–138).

³⁴ Серед відомих дослідників тільки Михайло Присьолков (1881–1941) наполягав на тому, що землі Ростиславовичів перебували в безпосередній юрисдикції Київської архієпархії та що навіть князь Володимирко Володарович “не мав власної єпископії та, безсумнівно, тягнув десятиною до [митрополичої катедри] Св. Софії”. (Див.: Приселков М. Д. *Очерки по церковно-политической истории...*, с. 184, 211). Однак така гіпотеза не витримує критики, адже їхні володіння у південно-західних землях Русі сформувалися вже у 80-х рр. XI ст., тобто саме тоді, коли з'явилася православна єпископія у Володимирі, за князювання волинського князя Ярополка Ізяславовича (1078–1086) (Назаренко А. В., Турилов А. А., Флоря Б. Н. *Галицкая епархия. Православная энциклопедия*. Москва 2005, т. 10, с. 323).

³⁵ Археологічні знахідки простежуються на території Перемишля з другої половини XI ст. У першій половині наступного століття його площа із князівським палацом на дитинці становила понад 30 га (Котляр М. *Княжий двір Галича у XII ст. Київська старовина* (далі – КС). 2006, № 4, с. 3–5; Крип'якевич І. *Галицько-Волинське князівство...*, с. 91–95; Насонов А. Н. “Русская земля” и образование территории Древнерусского государства: *Историко-географическое исследование*. Санкт-Петербург 2006, с. 122–123).

Історіографія проблеми

Більшість дослідників схиляється до думки, що Галицьке владництво виникло між 40-ми та другою половиною 50-х рр. XII ст.³⁶, у період зростання політичної могутності Галича за Володимирка Володаровича (1141–1152)³⁷. Так, митрополит Макарій (Булгаков) відносив дату заснування Галицької єпархії до часів Володимира Великого або, принаймні, Ярослава Мудрого, хоча в іншому місці своєї праці вказував і на 1157 р.³⁸ Інший церковний історик – Євгеній Голубінський – припускав, що катедра у Галичі була відкрита перед 1165 р., “якщо не в 1157 р., [...] то, ймовірно, більш-менш незадовго до цього року”. Він узалежнював цю подію від політичного відособлення Галицької землі в окремих уділах князів Ростиславичів, а першим галицьким архиєреєм уважав Косму³⁹. З українських православних істориків найбільшу підтримку здобули погляди Івана Власовського, який приблизно датував заснування Галицької єпархії періодом до 1167 р.⁴⁰

Науковці зі середовища Греко-католицької церкви у Галичині, які працювали тут в австрійський період, появу єпископського престолу в Галичі пов’язували з переведенням із Перемишля до Галича “перемишльського владика Алексія”, який нібито був поставлений на престол київським митрополитом Климом (Климентієм) Смолятичем (1147–1155). На їхнє переконання, єпископію фундовано під час десятилітнього князювання у Галичі Володимирка. Зокрема, Антоній Петрушевич (1821–1913) свій здогад аргументував тим, що в описі смерті

³⁶ Poppe A. L’organisation diocésaine..., p. 170–171; Senyk S. *A History of the Church...*, vol. 1, p. 137, 142.

³⁷ Найновіші публікації про князя Володимирка Володаровича: Вілкул Т. Смерть Володимирка Галицького: до проблеми “літературності” літопису. *КС*. 1999, № 1, с. 21–32; Головка О. Князь Володимирко Володарович – перший володар об’єднаного Галицького князівства. *Confraternitas*. с. 90–97.

³⁸ Макарій (Булгаков). *История Русской Церкви*. Москва 1995, кн. 2, с. 32, 297.

³⁹ Голубинский Е. *История Русской Церкви*. Москва 1997, т. 1, ч. 1, с. 338; див. також: Чистович И. *Очерк истории Западно-Русской Церкви*. Санкт-Петербургъ 1882, ч. 1, с. 6.

⁴⁰ Власовський І. *Нарис історії Української Православної Церкви* / Репр. вид. Київ 1998, т. 1, с. 46.

Ярослава Володимирковича (1153–1187) та його поховання 1187 р. в Успенському соборі князь не прославляється Іпатіївським літописом як фундатор катедр та єпископії⁴¹, як це традиційно було заведено в руському літописанні (наприклад, в оповіді Лаврентіївського літопису про поховання 1036 р. Мстислава Володимировича в Спаському соборі Чернігова⁴²). Таку гіпотезу про початки Галицької катедр підтримував наприкінці XIX ст. Юліан Пелеш. Він покликався на “давню записку” Перемишльського консисторського архіву, в якій йшлося про Алексія як першого галицького владику⁴³. Інший представник греко-католицької історіографії цього періоду Іван Рудович за сновником владицтва вважав Ярослава Осмомисла, опираючись, як і його попередники, на диптих єпископів у “Рукописі” Кишки. Він датував появу Галицької катедр часом після смерті київського князя Ізяслава Мстиславовича у 1154 р., безпідставно, однак, зазначаючи, що канонічну ерекцію єпархії апробував Царгородський патріархат⁴⁴. Тимчасом у давньоруський період випадки поставлення єпископів Царгородським патріархатом чи главами інших митрополій дослідникам невідомі⁴⁵. Визначний археолог і мистецтвознавець Ярослав Пеленський скептично ставився до міркувань А. Петрушевича. Покликаючись на авторитет М. Грушевського та власні польові обстеження

⁴¹ Петрушевич А. *О соборной Богородичной церкви...*, с. 51–53, 57–58, 139–141. Навіть сучасні довідкові видання, некритично покликаючись на А. Петрушевича, фундацію Галицької катедр відносять на 1134 р., тим самим роком датуючи і поставлення на єпископський престол Алексія (див., наприклад: *История иерархии Русской Православной Церкви. Комментированные списки иерархов по епископским кафедрам с 862 г. (с приложениями)*. Москва 2006, с. 277–279).

⁴² Лаврентьевская летопись. *ПСРЛ*. 1997, т. 1, стб. 150.

⁴³ Pelesz J. *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*. Wien 1878, bd 1, s. 38. Подібні міркування знаходимо і в: Добрянській А. *История епископов...*, с. II–VI (автор стверджує, що Перемишльське єпископство “вже існувало перед 1071 роком”, та безпідставно говорить про появу приблизно в той самий період також Самбірського владицтва); Bendza M. *Prawosławna Diecezja Przemyśla...*, s. 38.

⁴⁴ Рудович І. Коротка історія Галицько-Львовської єпархії..., с. 6.

⁴⁵ Див.: Полознев Д. Ф., Флоря Б. Н., Щапов Я. Н. Высшая церковная власть и её взаимоотношения с государственной властью. X–XVII вв. *Православная энциклопедия. Русская Православная церковь*. Москва 2000, с. 192.

Успенського собору, він стверджував, що єпископство виникло “не раніше 1153 р.”, тобто тоді, коли на Галицький престол вступив Ярослав Володимиркович. Аргументація Я. Пеленського зводилася до того, що батько князя Ярослава – Володимирко – у літописах не прославлявся як засновник катедри та не був у ній похований, оскільки, на думку науковця, головного храму міста на той момент ще не існувало⁴⁶.

Уже у післявоєнний період історик Микола Чубатий, перебуваючи на еміграції, доводив, не апелюючи до жодного джерела, що Галицьке єпископство було відкрите 1147 р., у зв’язку з перенесенням столиці князівства Володимирка Володаровича з Перемишля (де він правив з 1124 р.) до Галича. Очевидно, дослідникові була ближчою за світоглядом теза про хіротонію галицького владика “своїм” митрополитом Климом Смолятичем, аніж “ненависним греком” Костянтином, провідником “візантійщення Руської церкви”⁴⁷. Інший діаспорний науковець Григій Лужницький, наголошуючи на “історичному виборіві унії з Римом”, заснування Галицького єпископства відносив до 1157 р., коли єпископську катедру нібито було перенесено з Перемишля до Галича⁴⁸.

Один з авторитетних фахівців з історії Київської Русі Ярослав Щапов, критикуючи висновки А. Поппе та М. Присьолкова, вважав можливим відкриття катедри у Галичі вже на початку князювання Володимирка Володаровича, обережно пов’язуючи це з особою “владика Алексія”, поставлення якого цей автор датує “близько 1153 р.”. Він також стверджував, що Галицький єпископський престол могли перенести з Перемишля, згодом,

---

⁴⁶ Розглядаючи проблему виникнення Галицького владичтва, вчений помилково припускав (на підставі хибного відчитування “Пом’яника” Галицької катедри XIII ст. з “Рукопису” Лева Кишки), що першим єпископом у Галичі міг бути Олександр (Peleński J. *Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej na podstawie badań archeologicznych i źródeł archiwalnych*. Kraków 1914, s. 109). Цю ж помилку, наслідуючи Я. Пеленського, повторюють і деякі сучасні науковці (див., наприклад: Петрик В. Крилоський катедральний монастир XVI–XVII століть. *Пам’ятки України*. 2008, № 2, с. 9).

⁴⁷ Чубатий М. *Історія християнства...*, т. 1, с. 543–544.

⁴⁸ Лужницький Г. *Українська Церква між Сходом і Заходом: Нарис історії Української Церкви* / Вид. 2-ге, випр. Львів 2008, с. 106.

“за митрополита Михаїла і великого князя Всеволода Ольгови-
ча, тобто в 1139–1145 рр.”⁴⁹. Софія Сенік – професор Папського
Східного Інституту в Римі, звернувши увагу на знайдену в Зве-
нигороді свинцеву печатку київського митрополита Костянтина
(ймовірно, Костянтина I (1156–1158)), висловила припущення,
що спершу катедра була заснована після 1124 р. у Звенигороді,
невдовзі після вокняжіння тут Володимирка. На її погляд, вла-
дичу катедру перевели до Галича лише згодом, після висвячен-
ня Косми київським митрополитом у 1157 р.⁵⁰ Справді, у Ки-
ївській митрополії княжих часів відомі приклади переміщення
(трансляції) єпископського престолу. Так, зокрема, наприкін-
ці 30-х рр. XIII ст. відбулося перенесення владичої катедри з
Угровська до Холма. Польський історик Анджей Гіль пояс-
нює це можливим занепадом Угровська (через невивідне для
міста розташування торговельних шляхів або ж його знищен-
ня під час військових дій), а безпосереднім приводом до зміни
осідку катедри називає загрозу монголо-татарського нападу на
Галицько-Волинську Русь⁵¹. Однак у випадку Звенигорода здо-
гад С. Сенік не узгоджується з археологічними дослідженнями
останніх десятиліть, та й адресатом митрополита Костянтина
міг бути не тільки єрарх, але й місцевий князь або генеральний
намісник володимирського владика.

Чи не найцікавішу реконструкцію початків Галицького
владицтва запропонував польський учений Анджей Поппе. Він
припускав, що першим галицьким єрархом став, правдоподібно,
Косма, водночас апелюючи до переліку владик Успенської
катедри у відомій “*antiqua charta*”. Натомість заснування само-
го єпископства дослідник відносив до періоду не раніше 50-х
рр. XII ст. На його думку, фундація катедри у Галичі не могла

⁴⁹ Шапов Я. Н. *Государство и церковь...*, с. 50–51, 212 (у переліку галицьких вла-
дик фігурують Алексій (1153), Косма (Кузьма, 1156–1165) та Артемій (1235–
1241)); Его же. *Формирование и развитие церковной организации...*, с. 58–62.

⁵⁰ Senyk S. *A History of the Church...*, vol. 1, p. 142. Німецький дослідник Герхард
Подскальський трактує Косму як, “можливо, першого на [Галицькій] катедрі”
(Подскальски Г. *Христианство и богословская литература...*, с. 53).

⁵¹ Gil A. *Prawosławna eparchia chełmska...*, s. 60–66. Див. також: Шапов Я. Н. *Го-
сударство и церковь...*, с. 52–53 (створення Угрівської єпископії автор відно-
сить до 1219–1220 рр.); Senyk S. *A History of the Church...*, vol. 1, p. 143.

відбутися перед 1146 р., з огляду на складні стосунки між Володимирком Володаровичем і київським князем Всеволодом Ольговичем. Ідею ж відкриття єпископства науковець пов'язував із тісними взаєминами між галицькими Ростиславичами та Візантією⁵², які, як він уважав, відіграли вирішальну роль у здогадній підтримці царгородським патріархом ініціативи когось із галицьких князів здійснити приблизно у 1155–1157 рр. “світську інвеституру адміністратора новофундованої єпархії”. Саме ж канонічне заснування Галицької катедри (разом із хіротонією Косми) відбулося після 21 квітня 1156 р., коли на Русь прибув новий київський митрополит Костянтин⁵³.

Джерела

Генезу організаційної структури Галицької єпархії, за браком достатньої кількості джерел, простежити можна хіба що ретроспективно. Обмеженість джерельного інструментарію, безумовно, утруднює реконструкцію початкового періоду історії Галицького владитства. Достатньо зазначити, що жодне з писемних джерел не називає хоча б приблизної дати відкриття православної катедри у Галичі. З огляду на це, особливого значення набуває залучення результатів археологічних та історико-архітектурних досліджень, які в останні десятиліття суттєво розширили наші знання про релігію й матеріальну культуру західних земель України часів Середньовіччя.

Для з'ясування проблеми ми дисонуємо кількома групами писемних і речових джерел: 1) матеріали археологічних

⁵² Ростиславичі та їхні нащадки практично до загибелі Андроніка Комнина у 1185 р. були союзниками Візантії, першими з удільних князів скріпивши цей союз шлюбом Ірини Володарівни з севастократором Ісааком Комнином, сином василевса Алексія I, 20 липня 1104 р. (Войтович Л. Галицьке князівство на Нижньому Дунаї. *Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України: Матеріали Міжнар. наук. конф. (Галич, 10–11 жовтня 2008 р.)*. Галич 2008, с. 3–18).

⁵³ З незначними відмінностями, такі уявлення про генезу Галицької катедри викладені у декількох публікаціях, найважливішими з яких є: Poppe A. The Christianization and Ecclesiastical Structure of Kyivan Rus' to 1300. *Harvard Ukrainian Studies*. (Cambridge (Mass.) 1997, vol. 21, nr 3/4, p. 358–359; Ejusd. *Państwo i Kościół...*, s. 154–156.

розкопок та історико-архітектурних обстежень Успенського собору в Галичі; 2) літописні згадки 1156/57 і 1165 рр. та сфрагістичні пам'ятки, що стосуються особи галицького єпископа Косми; 3) два візантійські реєстри руських єпископій Царгородського патріархату з 1170-х і 1260-х рр.; 4) диптих владик XII–XIII ст. у “Пом'яникові Галицької катедри” зі списку середини XVI ст.

1. *Археологічні матеріали*. Згідно з останніми археологічно-архітектурними даними, головний катедральний храм Галицької єпархії – Успення Пресвятої Богородиці – почав зводити в 40-х – на початку 50-х рр. XII ст. князь Володимирко, а завершив у 1153–1157 рр. Ярослав Володимиркович⁵⁴. Щоправда, частина дослідників дотримується дещо іншої хронології. Так, київський учений Микола Котляр датує побудову Успенського

---

⁵⁴ Лукомський Ю. Архітектура княжого Галича XIII ст. *Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. (Матеріали Міжнар. наук. конф. 29–30 листопада 2007 р. Львів. Львів 2008, с. 369 (“собор спорудили у середині XII ст.”); Його ж. Архітектурно-археологічні дослідження пам'яток монументального будівництва княжого Галича XII–XIII ст. *Фортеця: Зб. заповідника “Густань” на пошану Михайла Рोजка. Львів 2009, с. 425 (“собор почали зводити близько середини, можливо, й у 40-х рр. XII ст.”); Його ж. Галицькі білокам'яні хрестобанні церкви від князя Володара до короля Данила. *Княжа доба. 2007, вип. 1, с. 288; Його ж. Успенський собор давнього Галича. (За результатами нових досліджень 1992–2000 років). *Записки НТШ. 2002, т. 244, с. 578–607. Антоній Петрушевич, тісно пов'язаний з москвофільським рухом, наполегливо доводив тотожність княжого Успенського собору із збереженою на терені Галича церквою Різдва Богородиці XIV ст. Протягом другої половини XIX – початку XX ст. він розгорнув бурхливу діяльність, у т. ч. археологічну, опонуючи, зокрема, поглядам Александра Чоловського. Його аргументація викладена у праці: Петрушевич А. *О соборной Богородичной церкви въ городѣ Галичѣ, происходящей из первой половины XII столѣтия. Львовъ 1899, вып. 1 (концепцію А. Петрушевича щодо виникнення Галича та катедри Успення Богородиці розглядає: Костишин В. Літописний Галич в історико-краєзнавчих дослідженнях Антонія Петрушевича. *Наукові зошити історичного факультету ЛНУ. 2000, вип. 3, с. 241–247). Правильно передбачали розташування Успенського собору на Крилоскій горі Александр Чоловський та, згодом, Йосип Пеленський (Czołowski A. *O położeniu starego Halicza. Łwów 1890; Teka Konserwatorska. Łwów 1892, t. 1, s. 153–157; Peleński J. Halicz w dziejach sztuki... s. 112–113. Див. також: Лукомський Ю., Петрик В. Успенський собор княжого Галича: історія вивчення та нові дослідження. *Вісник Інституту Укрзахідпроектреставрація. 1997, ч. 8, с. 85–86; Петрик В. Крилоскій катедральний монастир... с. 16 (цей автор датує побудову Успенського собору 1152–1157 рр.)********

собору приблизно 1157 р. Відомий знавець давнього Галича Йосип Пеленський закладення фундаментів катедри відносив до часу “не раніше як 1153 р.”, натомість Володимир Вуйцик схилявся до 1154 р.⁵⁵ Незважаючи на цей різнобій у хронології, всі гіпотези щодо фундації Успенського собору не виходять за рамки 40–50-х рр. XII ст., а отже, можуть стосуватися різних етапів його спорудження.

2. *Літописні та сфратістичні дані.* Уперше єпархія з центром у Галичі згадується в Київському літописі під 1156/57 р., у зв’язку з поставленням на місцеву катедру владики Косми (Кузьми)⁵⁶. Літопис розповідає про його номінацію прибулим того року з Царгорода митрополитом Костянтином⁵⁷: “Того же лѣтъ поставлен бысть епископъ Василиць Переяславлю, а другаго Козму поставиша епископомъ въ Галич”⁵⁸. Ці дані контролюються повідомленням Іпатіївського літопису під 1165 р. про того самого Косму, який фігурує в складі посольства галицького

⁵⁵ Вуйцик В. Церква Успення Пр. Богородиці в Крилосі: До проблеми датування. Його ж. *Вибрані праці: До 70-річчя від дня народження*. Львів 2004, с. 268; Котляр М. Ф. *Галицько-Волинська Русь*. Київ 1998, с. 298; Peleński J. *Halicz w dziejach sztuki...*, s. 109. Див. також міркування: Александрович В. Невикористаний аргумент для датування Успенського собору в Галичі. *Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького*. Львів 2001, с. 183–186; Ауліх В. Княжий Галич. *Там само*, с. 146; Костик М. Успенський собор та відкриття єпископської катедри у Галичі. *Успенський собор Галича: Минуле, сучасне, майбутнє. Матеріали наук.-практ. конф. (Галич, 27 липня 2006 р.)*. Галич 2006, с. 30–33.

⁵⁶ Це повідомлення не збереглося в тій редакції Київського літописного зводу 1198 р., яка дійшла до нас у складі Іпатіївського літопису, однак воно є в Московському великокняжому зводі 1479 р. (Назаренко А. В., Турилов А. А., Флоря Б. Н. *Галицкая епархия...*, с. 323). Див. також: Porpe A. *L'organisation diocésaine...*, p. 170–171.

⁵⁷ Запис про прибуття на Русь Костянтина у: Лаврентьевская летопись. *ПСРЛ*, т. 1, стб. 347.

⁵⁸ Воскресенський літопис фіксує єпископські свячення Косми під 1157 р. Запис про хіротонію Косми під 6665 р. знаходимо також в Уваровському та Ермітажному списках Московського літописного зводу кінця XV ст. (*ПСРЛ*. 1856, т. 7, стб. 66; Т. 25, стб. 63). (Про це докладніше: Насонов А. Н. *История русского летописания XI – начала XVIII века*. Москва 1969. Ярослав Пастернак, на підставі цього джерела, датував хіротонію Косми весною 1157 р. (Пастернак Я. *Старий Галич. Археологічно-історичні досліді у 1850–1943 рр.* Івано-Франківськ 1998, с. 249–250, 254).

князя Ярослава Володимирковича до Царгорода, що супроводжувало Андроніка, двоюрідного брата візантійського імператора Михайла Комнина (майбутнього імператора Андроніка I (1183–1185), який по матері був двоюрідним братом і галицького князя⁵⁹): “Потом же присла ц[а]рь два митрополита, вабне и к собѣ; Ярославъ же пусти к нему с великою ч[ес]тью, приставивъ к нему пискупа своего Кузму”⁶⁰. Тривалість пастирського служіння Косми на Галицькому престолі підтверджують знахідки у фундаменті церкви Св. Спаса та в межах сучасного с. Крилос (літописний Галич) трьох (майже ідентичних за легендою, проте дещо відмінних за технікою виконання) печаток-молібдобул із написом грецькою мовою: “Мати Божа, збережи мене, Косму, [єпископа] галицького” (“Μητηρ Θεού σκέλοισ με Κόσμαν Γαλιτζης”) та поясним зображенням Богородиці “Воплочення”⁶¹. З іменем цього єрарха науковці пов’язують також напис, виявлений наприкінці 1990-х рр. у Галичі на фрагменті орнаментованого вапнякового блока⁶², а також унікальний енкалпійон з

⁵⁹ Войтович Л. *Княжа доба на Русі: Портрети еліти*. Біла Церква 2006, с. 333, 342–344; Войтович Л., Целуйко О. *Правлячі династії Європи*. Біла Церква 2008, с. 254–255.

⁶⁰ Ипатьевская летопись. *ПСРЛ*. 1998, т. 2, стб. 524; Т. 7, стб. 78. (Див. також: *Галицько-Волинський літопис* / Пер. і поясн. Т. Коструба. Львів 1936, т. 1, с. 78; *Літопис руський за Іпатським списком* / Пер. Л. Махновець. Київ 1989, с. 286). Коментар // *Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн.* Репр. вид. Київ 1993, т. 2, с. 441–442; Кметь В. Юрисдикційний статус..., с. 133–134.

⁶¹ Барвінський Б. Українські сфрагістичні пам’ятки XII–XIV століть. *Записки НТШ*. 1996, т. 231, с. 242–243; Грушевський М. Печатки з околиць Галича. Його ж. *Твори: У 50 т.* Львів 2005, т. 7, с. 322–324; Михайлова Р. Д. *Художня культура Галицько-Волинської Русі*. Київ 2007, с. 89; Фіголь М. *Мистецтво стародавнього Галича*. Київ 1997, с. 205; Янин В. Л. *Актовые печати Древней Руси X–XV вв.* Москва 1970, т. 1, с. 58, 179, 287 (мал. 65–66).

⁶² На лівій грані блока збереглися два неповні рядки та фрагменти літер: “ГН КУЗЬМА П[І]Ψ[Α]ЛЪ”. Дослідники відносять цей напис до т. зв. поминальних записів, бездоказово припускаючи, що він був зроблений з нагоди першої архиерейської Літургії Косми в Успенському соборі. На лицевій площині блока, на нижньому рамені хреста, оздобленого рослинним орнаментом, також виявлено монограму “КА”, яку інтерпретують як закінчення слова “НИКА” (Вуйцик В., Лукомський Ю., Петрик В. Різьблений камінь XII ст. з Галицького дитинця. *ДКЗ*. 2000, вип. 4, с. 323–330). Водночас Володимир Александрович висловив здогад, що на цьому вапняковому блоці фігурує автограф майстра-

перегородчастими емалями XII ст. роботи місцевого майстра, знайдений поблизу фундаменту Успенського собору⁶³.

3. *Реєстри єпископії Царгородського патріархату*. Наступний комплекс джерел про Галицьку єпархію має візантійське походження. Один з найдавніших реєстрів владичих престолів Царгородського патріархату (у Codices Atheniensis B. N. 1371) з 1170-х рр. (датування Гайнріха Гельцера⁶⁴), визначаючи Руській митрополії 62-ге місце, перелічує також належні до неї 11 суфраганій (поміж них і Володимирська на Волині). У цьому списку Галицька єпархія вписана на останньому місці, після Смоленської, заснованої 1136/37 р.⁶⁵ Інший візантійський реєстр, що постав у першому десятилітті панування імператора Михайла VIII Палеолога (1259/61–1282), серед православних владицтв “Малої Русі” послідовно називає Галицьке, Володимирське, Перемишльське, Луцьке, Турівське, Холмське та Смоленське⁶⁶. Обидва поліптихи вказують, що Галицька катедра

різьбюра (Александрович В. *Мистецтво Галицько-Волинської держави*. Львів 1999, с. 51–52).

⁶³ Хрест-енколпійон (7,1х4,1 см) знайдено за 30–40 м на південний схід від Галицької катедри. Він мідний, чотириконечний, з дещо розширеними кінцями, що завершуються круглими виступами. На лицевій стулці у середохресті та на кінцях енколпійона вміщено круглі медальйони, простір між якими вкритий орнаментом у вигляді “вишивки” із синьої, білої та червоної емалі. Один з медальйонів – центральний – має зображення голови архангела з діадемою на чолі. У двох бічних медальйонах на синьому тлі нанесена білою емаллю монограма Христа, а на верхньому й нижньому медальйонах на білому тлі простежуються хрести із синьої емалі (Лукомський Ю., Петегирич В. Рідкісний енколпійон XII століття із княжого Галича. *Записки НТШ*. 1998, т. 235, с. 619–622).

⁶⁴ Gelzer H. Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum, ein Beitrag zur byzantinischen Kirchen- und Verwaltungsgeschichte. *Abhandlungen der philosophisch-philologischen Classe der königlich bayerischen Akademie der Wissenschaften*. München 1901, bd. 21, s. 585, 587–589.

⁶⁵ *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae* / Texte critique, introduction et notes J. Darrouzès. Paris 1981, p. 136–137, 140–141, 367 (notitia 13). За Герхардом Подскальським, цей реєстр постав до 1165 р., а на думку Анджея Поппе – “близько 1162 р.” (Подскальски Г. *Християнство и богословская литература...*, с. 53; Poppe A. Biskupstwa na Rusi..., p. 850; Ejusd. L'organisation diocésaine..., p. 168–169; Ejusd. *Państwo i Kościół...*, s. 154–155; див. також: Щапов Я. Н. *Государство и церковь...*, с. 48).

⁶⁶ Fijałek J. Średniowieczne biskupstwa Kościoła wschodniego na Rusi i Litwie. Na podstawie źródeł greckich. *KH*. 1896, rok. 10, s. 487–491; Gelzer H. Beiträge zur

була відкрита, без жодного сумніву, після 1136 р., але не пізніше 1160-х рр., та що вона не могла виокремитися зі складу Перемишльської єпархії, яка з'являється в актах Грецької церкви лише в другій половині XIII ст. Потрібно відкинути, як цілком легендарні, припущення про появу Галицької єпархії наприкінці X або ж у першій половині XI ст., що їх, зокрема, робили Макарій (Булгаков) та деякі інші дослідники, покликаючись на “авторитет” київських князів Володимира Святославовича чи Ярослава Мудрого⁶⁷.

4. “Пом’яник” Галицької катедрі. Джерелом, яке (чи не єдине з-поміж наративних пам’яток) наводить диптих галицьких архиєреїв XII–XIII (XIV?) ст., є т. зв. “Рукопис” київського унійного митрополита Лева (Кишки, 1714–1728)⁶⁸, укладений наприкінці XVII ст. Перелік галицьких єпископів (назвемо його “Галицький пом’яник” або ж “Пом’яник Галицької катедрі”) у редакції “antiqua charta” 1558 р. виявлено у третій частині “Рукопису” (це оригінальні хронікальні записи автора про події другої половини XV – початку XVIII ст.), після реєстру володимирських владик⁶⁹: “Ep[iscop]i vero Halicienses taliter numerantur: Alexius, Cosmas, Jonas, Gerontius, Ephrem, Joannes, Antonius, Meletius, Athanasius, Zosimas, Niphon, Ignatius, Dorotheus”⁷⁰. Наведений диптих, найвірогідніше, охоплює архи-

---

russischen Kirchengeschichte aus griechischen Quellen. *Zeitschrift für Kirchengeschichte*. Gotha 1892, bd. 13 (253), s. 246–247.

⁶⁷ Див. зауваги: Назаренко А. В., Турилов А. А., Флора Б. Н. Галицкая епархия... – С. 323.

⁶⁸ ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 46, спр. 413, арк. 1–779.

⁶⁹ Реконструкцію диптиху єрархів Володимирського православного владичтва за цим фрагментом “Рукопису” Кишки запропонував: Bendza M. *Prawosławna Diecezja Przemyśka...*, s. 31–32.

⁷⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 46, спр. 413, арк. 145. Опубл. у: Петрушевич А. Краткое историческое извѣстіе..., с. 2; Його ж. О соборной Богородичной церкви и святителяхъ въ Галичѣ..., с. 53, 144–145; Рудович І. Коротка історія..., с. 6–7. Коментарі, що опираються на висновки Антонія Петрушевича: Карпак І. Начало христианства в Галиции..., с. 75; Лужницький Г. *Українська Церква...*, с. 109. Частина довідкових видань ігнорує цей реєстр. Так, наведені Павлом Строговым списки руської єрархії в переліку галицьких владик XII–XIII ст. згадують тільки Косму й Артемія та “митрополитів” Йосифа і Григорія (Строгов П. *Списки иерархов и настоятелей монастырей Россійския церкви*. Москва 2007, стб. 1039–1040).

рейське служіння галицьких владик від середини XII (не пізніше 1156 р. – року хіротонії єпископа Косми) до початку XIV ст., тобто може включати й перші роки існування Галицької митрополії. Встановлення приблизної верхньої хронологічної межі “Пом’яника” утруднюється відсутністю в ньому двох інших імовірних галицьких єрархів – Йосифа (“*venerabilis metropolitae Haliciensis Josephi s Krilosza*”) та Григорія (“митрополита галицького” й “*archiepiscopi Leopoliensis*”), які згадуються лише в грамотах-фальсифікатах князя Лева Даниловича (кінець XIII – початок XIV ст.), а також у підробленому “покрайньому” записі Євангелія апракос кінця XIV ст.⁷¹

Проблемою поки що залишається підтвердження автентичності цього диптиху XII–XIII (XIV?) ст., оскільки жоден із названих тут єрархів (за винятком літописного Косми) не зазначається в інших тогочасних писемних пам’ятках. Зокрема, історичну вірогідність реєстру підважує те, що єпископ Артемій (30-ті – початок 40-х рр. XIII ст.), який двічі фігурує в Галицько-Волинському літописі (під 1235 і 1241 рр.), чомусь відсутній у “Пом’янику”⁷². Антоній Петрушевич пояснює ігнорування Артемія його складними стосунками з Данилом Романовичем. Владика був переконаним опонентом князя, за що він, на думку науковця, й не потрапив у диптих архиєреїв Галича⁷³. Єпископові, разом з двірським Григорієм, як учасникам антикнязівської опозиції, Данило Романович пробачив і залишив його на владичому престолі. Проте згодом Артемій (спільно з безіменним перемишльським єпископом) виступив

⁷¹ Купчинський О. *Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти.* Львів 2004, с. 131, 544, 556, 559, 590, 647, 649–651, 653–654, 663–664, 666–667, 823, 825–826, 828, 913, 916; Назаренко А. В., Турилов А. А., Флоря Б. Н. *Галицкая епархия..*, с. 323. Назване тут Євангеліє апракос зберігається тепер у Науковій бібліотеці Московського державного університету ім. М. Ломоносова, № 1367, арк. 261–262 (маргінальний запис сфальшовано у XIX ст.).

⁷² *Ипатьевская летопись. ПСРЛ.* 1998, т. 2, стб. 777–778, 793; *Галицько-Волинський літопис.* Пер. і поясн. Т. Коструба. Стейт Коледж (Па) 1967, т. 2, с. 13, 25. Див. також: Добрянській А. *Історія єпископовь..*, с. 3.

⁷³ Петрушевич А. *Краткое историческое извѣстие..*, с. 2–3; Його ж. *О соборной Богородичной церкви и святителяхъ в Галичѣ..*, с. 62–63.

на підтримку князя Ростислава Михайловича, який після монгольського погрому зайняв Галич, і невдовзі обидва були змушені втекти до Угорщини.

І все ж, ми схильні вважати, що подані Кишкою диптихи таки мали історичне підґрунтя й опиралися на не збережені донині протографи. Про це свідчить аналіз іншого, ідентичного за типологією джерела з “Рукопису” – “Холмського пом’яника”. Митрополит Лев, переписуючи його, використав оригінальний текст або ж його список з бібліотеки Холмського василіанського монастиря, котрим послуговувався, згодом, також владика Яків (Суша) під час роботи над своєю книгою про культ Холмської Богородиці “Phoenix redivivus” (перше видання з 1646 р.). Як припускають дослідники, міг існувати й текст-посередник між власне “Холмським пом’яником”⁷⁴ і збірником Лева (Кишки). Гадаємо, що й зміст “Галицького пом’яника” Кишка подав за оригіналом, який зберігався або в Львівському єпархіальному архіві, або в архіві Галицької катедри чи Крилоського василіанського монастиря. Цілком імовірно, що диптих наведений тут не в повному обсязі, адже скорочена редакція могла з’явитися ще в XV – першій половині XVI ст., коли його переписували з невідомого нам протографа. Очевидно, цією обставиною пояснюється й умовність послідовного ряду галицьких єпископів у “Рукописі”. Додатковою підставою для цього припущення є виявлені нещодавно дані про те, що “Пом’яник Галицької катедри” протягом XVIII ст. функціонував в інтелектуальному дискурсі Київської унійної митрополії. Зокрема, він використовувався для укладання “Генеалогій” руської єрархії. Як показує аналіз одного з таких життєписів, відомості їхніх авторів про початки Галицької єпархії не виходять за межі реєстру “Пом’яника”, а єдиним знаним її владикою в той період нада-

---

⁷⁴ Нещодавно це джерело стало предметом спеціальних розвідок: Баран О. Холмський пом’яник (за текстом збірника Лева Кишки). *Вісник Львівського університету: Серія “Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології”*. 2007, вип. 2, с. 190–208; Gil A. Pomianyk chełmski. *Z dziejów zaginionego źródła do dziejów ziemi chełmskiej. Rocznik IESW*. 2005, rok 3, s. 101–112.

лі залишався Косма⁷⁵. Це може вказувати на те, що “Пом’яник” тривалий час був для руського духовенства тим гідним довір’я церковним джерелом, яке доводило давність походження Галицького єпископського престолу.

3. Фундація Успенської катедрі: політика руських князів та позиція київського митрополита

Заснування Галицької катедрі, безсумнівно, було тісно пов’язане з тогочасними політичними подіями на Русі, а саме утвердженям наприкінці XI – у першій половині XII ст. на теренах сучасної Західної України князівської династії Ростиславичів. Найвагомим аргументом на користь тези про фундацію Галицької катедрі в першій половині 1140-х рр. є утворення у Прикарпатті потужного удільного князівства, внаслідок об’єднання князем Володимирком Володаровичем (після смерті теребовельського князя Івана Васильковича) Перемишльської, Звенигородської та Теребовельсько-Галицької волостей, тобто всіх земель своїх найближчих родичів Ростиславичів. Найправдоподібніше, відкриття єпископської катедрі у Галичі відбулося в 1143–1144 рр., а не на початку 1140-х рр., про що свідчить зміна первісного плану будови владичого собору. Додатковим аргументом для такого датування є активна пастирська діяльність саме в ці роки митрополита Михаїла, який упродовж 1141–1143 рр. висвятив єпископів до Переяслава (Євфимія) й Чернігова (Онуфрія), а також відновив функціонування двох давніх владичих катедр у Білгороді та Юрієві⁷⁶.

На місцеві обставини як основний “стимул” для появи нових єпархій у Руській митрополії вказує Смоленська грамота 1136/37 р. Раніше, “в умовах, коли політичної боротьби між

---

⁷⁵ Характерною у цьому плані є вступна частина вже згадуваної “Генеалогії” Кульницького, де її автор зауважує: “O początkach tych trzech stolic biskupich, a między nimi przednieyszy niegdyś Halickiey, a dopiero Lwowskiey, iako y o biskupach ruskich za starożytnych wieków na tychże stolicach siedzących niemało, ile mi się zdaie, możnaby było powziąć oświecenia i wiadomości z Dyssertacyi x. Chodykiewicza, dominikana, o arcybiskupstwach ruskich Kijowskim i Halickim, ułożoney po większey części z starodawnych aktow lwowskich” (Biskupi Lwowscy., k. 9).

⁷⁶ Приселков М. Д. *Очерки по церковно-политической истории...*, с. 196–197.

[Смоленськом і Переяславом] не існувало, а їх очолював один і той самий князь, – наголошував Я. Щапов, – потреби розділяти церковне управління цих земель не було”⁷⁷. Коли ж Смоленське князівство здобуло незалежність від Переяслава, з’явилися й підстави та, що головне, політичні амбіції місцевих володарів і собі “тримати” підконтрольний їм владичий престол. Такі ініціативи підкріпило спорудження Володимиром Мономахом у 1101 р. Смоленської церкви Успення Богородиці (“кам’яної єпископії”)⁷⁸ та ще перед тим, у 1096 р., – подібного кам’яного Богородичного храму в Суздалі. Ці релігійні центри мали забезпечувати управління північними парафіями Переяславського владичства. Вже від 1117 р. київські князі та володарі новозаснованого Смоленського князівства наполегливо домагалися фундації в його столиці православної катедрі, тривалий час наражаючись на супротив митрополита і переяславських владик. І тільки після 1134 р., коли один з них – єпископ Марко – помер, з’явився шанс реалізувати задум, подолавши супротив крилошан у Переяславі⁷⁹. Як припускає Анджей Поппе, ідея створення місцевого єпископства наразилася на нерозуміння у Києві й сильну опозицію князів та єпископів Володимира на Волині. Лише міжусобиця, що розпочалася у 1146 р. (йдеться про конфлікт навколо обсадження митрополичого престолу Климом Смолятичем), полегшила реалізацію цього задуму⁸⁰. Проте імовірним є й розвиток подій за іншим сценарієм. Скажімо, відкриття катедрі у Галичі (за аналогією зі Смоленськом, якому вдалося отримати єпархіальний статус у період, коли матерня катедрі у Переяславі з 1134 по 1141 рр. не була обсадженою) стало можливим тому, що в 40-х – на початку 50-х рр. XII ст. Володимирський владичий престол певний час був ва-

⁷⁷ Щапов Я. Н. Смоленский устав князя Ростислава Мстиславича. *Археологический ежегодник за 1962 год (к 70-летию академика М. Н. Тихомирова)*. 1963, с. 42–44. Див. також: Его же. *Государство и церковь...*, с. 48.

⁷⁸ Приселков М. Д. *Очерки по церковно-политической истории...*, с. 171.

⁷⁹ Поппэ А. В. Учредительная грамота Смоленской епископии. *Археологический ежегодник за 1965 год*. 1966, с. 69–70; Poppe A. *Biskupstwa na Rusi...*, s. 839–840; Ejusd. *Fundacja biskupstwa smoleńskiego. PH*. 1966, t. 57, zes. 4, s. 539–540, 548–549, 552–554; Приселков М. Д. *Очерки по церковно-политической истории...*, с. 186, 193.

⁸⁰ Poppe A. *The Christianization...*, p. 358–359.

кантним⁸¹. Це, без сумніву, полегшувало самостійне обрання галицького єрарха та реорганізацію системи церковної адміністрації, відповідно до нових еклезіальних реалій.

На нашу думку, перші заходи щодо фундації владичого престолу були здійснені невдовзі після того, як близько 1141 р. Галич своєю столицею обрав князь Володимирко Володарович⁸². Раніше цієї дати катедри не існувало, адже у виявленому Ярославом Щаповим “Перелікові руських єпископій” кінця 30-х – початку 40-х рр. XII ст. серед дев’яти суфраганій Святософійської катедри (останнім у цьому списку фігурує Смоленськ) Галицьке владичтво не згадується. За даними археологічних досліджень, однією з перших ініціатив Володимирка стало спорудження Успенського собору⁸³ в Галичі (як припускають, запрошеними князем майстрами з Угорщини й Польщі). І хоча будівництво тривало майже до кінця 50-х рр. XII ст., сам храм міг бути посвячений уже в першій половині – середині 1140-х рр. і відтоді функціонувати як єпископська катедра та резиденція перших галицьких владик, символізуючи велич “богохранимого града” Галича⁸⁴. Рішення Володимирка саме в цей час заснува-

⁸¹ Місцевого владика Теодора руські літописи згадують лише під 1136 і 1147 рр., натомість наступний володимирський єрарх з’являється в джерелах аж у 1223 р. (Блажейовський Д. *Єрархія Київської Церкви (861–996)*. Львів 1996, с. 169).

⁸² *Галицько-Волинський літопис*, т. 1, с. 46; Ипатьевская летопись. стб. 308. Див. також: Карпак И. Начало христианства в Галиции..., с. 74–75 (автор безпосередньо пов’язує відкриття катедри у Галичі із вокняжінням тут Володимирка Володаровича); Насонов А. Н. “Русская земля” и образование территории..., с. 123.

⁸³ На таку посвяту катедрального храму Галича вперше вказує фальсифікат уставної грамоти князя Лева Даниловича, яку науковці традиційно ототожнюють з її протографом 1301 р. (Купчинський О. *Акти та документи...*, с. 647–648). Тож можна припустити, що цей титул собор мав від часу його побудови.

⁸⁴ Войнаровський В., Лукомський Ю., Петрик В. Археологічні об’єкти на Крилоській горі, перекриті Успенським собором XII століття. *Записки НТШ*. 2002, т. 244, с. 643–644 (згідно з попередніми висновками, підготовчі роботи з будівництва Успенської катедри почалися у 1147–1150 рр.); Лукомський Ю. Галицькі білокам’яні хрестобанні церкви..., с. 288 (найавторитетніший на сьогодні дослідник Галицького собору датує його побудову 40–50-ми рр. XII ст., що розпочалася, на його думку, ще за князювання Володимирка Володаровича); Назаренко А. В., Турилов А. А., Флоря Б. Н. Галицкая епархия..., с. 324. Див. також: Воробьева Е., Тиц А. Анализ и реставрация Успенского собора XII века в Галиче. *Советская археология*. 1983, № 1, с. 213–230.

ти у своїй столиці православну єпископію опосередковано за-свідчують несподівані, на перший погляд, зміни планувальної структури внутрішнього храму вже на стадії закладення його фундаменту. Тоді первісний базилікальний план святині було замінено планом хрестобанної шестистовпної церкви з бічними галереями⁸⁵. Можливо, спершу Успенський храм задумувався як новий осідок генерального намісника, підпорядкованого єпископові у Володимирі. Коли ж галицький князь прийняв рішення про відкриття владництва, то для підкреслення єпархіального статусу міста та єрархічної гідності православного пастиря став потрібен собор іншого архітектурного типу. Він мав виразнювати велич і могутність молодого руського князівства та Галицької єпархії, що й зумовило трансформацію його планувальної структури (з простішої у складнішу).

Як і в інших землях Київської Русі⁸⁶, заснування єпископії було політичним актом князівської влади, яка діяла відповідно до своїх державних інтересів, на котрі Православна церква мусила зважати. Застосування типологічного методу допомагає краще зрозуміти механізми реалізації цієї князівської фундації. Порівняно добре вивчена в науковій літературі процедура створення Смоленської катедри наводить на гадку, що православне владництво у Галичі, напевно, постало на основі вже існуючого генерального намісництва, яке або виникло одночасно з перенесенням у Галич столиці уділу Ростиславичів, або ж існувало тут ще за князювання Івана Васильковича у 1130-х – на початку 1140-х рр. На це вказує побудова у згаданий період у південній частині Крилоського городища княжого двору та ймовірна наявність – на місці пізнішої центральної площі міста – сакральної споруди, яка цілком могла бути осідком галицького православного намісника⁸⁷. На його резиденцію найбільше надається

⁸⁵ Лукомський Ю. Архітектура княжого Галича..., с. 369; Його ж. Галицькі білокам'яні хрестобанні церкви..., с. 283–284, 288 (раптова поява нової планувальної структури Успенського собору пояснена зміною її замовників у 1153 р., коли після смерті Володимирка галицьким князем став його син Ярослав).

⁸⁶ Поппэ А. В. Учредительная грамота..., с. 71; Ejuds. Fundacja biskupstwa..., s. 542.

⁸⁷ Войнаровський В., Лукомський Ю., Петрик В. Археологічні об'єкти на Крилоській горі..., с. 644; Петрик В. Крилоський катедральний монастир..., с. 16;

виявлений в урочищі Царинка, на правому березі Лукви, храм, котрий пов'язують із монастирем Св. Йоана, вважаючи його княжою усипальницею Ростиславичів. Святоюанівська обитель Галича вперше нотується літописцем під 1189 р., коли тут було поховано князя Ростислава Івановича Берладника. Засновником святині, як гадають, був якщо не Василько Ростиславович (1085–1124), то його старший син Ігор-Іван, який до 1141 р. правив у Галичі і міг бути похований у віднайденому в південній наві дерев'яної монастирської церкви кам'яному саркофазі. Під час археологічного вивчення урочища в другій половині 1980-х рр. з'ясувалося, що у кінці IX – на початку XII ст. тут існувало поселення, яке поступово перетворилося на торгово-ремісничий посад Галича. Приблизно наприкінці XI – на початку XII ст. у ньому з'явилася перша дерев'яна церква, про що свідчить наявність могильника з християнським обрядом поховань. Натомість у середині XII ст. на цьому ж місці зведено монументальну триапсидну дерев'яну сакральну споруду, яка функціонувала щонайменше півстоліття й була зруйнована внаслідок пожежі. Серед артефактів, що стосуються існуючих тут у княжу добу храмів, привертають увагу полив'яні керамічні плитки та їхні глиняні заготовки, в т.ч. із зображеннями міфічного Василиска та двозубця – геральдичного знака одного із Ростиславичів⁸⁸. Тож, цілком можливо, що Святоюанівська монастирська церква на Подолі й була головним соборним храмом Галицького генерального намісництва, яке сформувалось у зв'язку з появою в Прикарпатському регіоні нового князівства, очолюваного Іваном Васильковичем, та яке в церковному відношенні підлягало юрисдикції Володимирського єпископства.

Подібну практику бачимо в інших руських землях. Скажімо, у Смоленську, за даними тогочасних джерел, намісник переяславського єпископа резидував у спеціально побудованому для нього соборі ще задовго до офіційного відкриття у місті

Його ж. Етапи розпланування адміністративно-релігійного центру на Крилоській горі в XI–XVIII ст. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Архітектура*. 2000, № 410, с. 119.

⁸⁸ Лукомський Ю. Невідомі церкви на Подолі княжого Галича. *Записки НТШ*. 1998, т. 235, с. 260–293.

владичої катедри⁸⁹. Найвірогідніше, Галицьку єпархію засновано з благословення митрополита Михаїла (1130/31–1145/46), який відомий обсаджуванням вакантних владичих престолів⁹⁰. Проте він, мабуть, не встиг завершити канонічну процедуру фундації єпископства через конфлікт з київським князем Всеволодом Ольговичем і змушений був у 1145 р. покинути Русь і повернутися до Царгорода, заборонивши при цьому будь-які святительські чинності руських єрархів⁹¹.

Визнаючи історичну основу наративу “Пом’яника Галицької катедри”, вважаємо, що першим галицьким єпископом був згаданий на першому місці в диптиху місцевих єрархів XII–XIII ст. Алексій. Очевидно, його обрали князь і бояри у першій половині 40-х рр. XII ст., тобто він став владикою-електом й отримав хіротонію з рук митрополита Михаїла, хоча між елекцією та висвяченням могло пройти декілька років⁹². Випадки, коли кандидат тривалий час очікував на єпископські свячення,

⁸⁹ Поппэ А. В. Учредительная грамота..., с. 69–70; Щапов Я. Н. Смоленский устав..., с. 42–44; Poppe A. Biskupstwa na Rusi..., p. 839–840; Ejud. Fundacja biskupstwa..., s. 539–540, 548–549, 552–554.

⁹⁰ Обставини прибуття на Русь Михаїла (після чотирилітньої вакантності митрополичого престолу) та його політику обсадження єпископських катедр, спрямовану на посилення впливів Візантії у Руській церкві, розглядає: Приселков М. Д. *Очерки по церковно-политической истории...*, с. 187–189.

⁹¹ Приселков М. Д. *Очерки по церковно-политической истории...*, с. 203. Конфлікт митрополита Михаїла з великим князем Всеволодом Ольговичем, що завершився накладенням інтердикту на катедру Св. Софії, також детально описує: Чубатий М. *Історія християнства...*, т. 1, с. 453–458.

⁹² Цікаво, що деякі дослідники історії Галицької (Львівської) єпископії хоч і визнають гіпотетичність поставлення на Успенську катедру Алексія, однак у переліках місцевих архиєреїв усе ж, “на всяк випадок”, подають і його ім’я (Кметь В. *Львівська православна єпархія...*, с. 9, 42). Григор Лужницький також писав, що першим галицьким владикою міг стати Алексій, який до свого переїзду в Галич був перемишльським єпископом (тому й не потребував хіротонії для поставлення на Успенську катедру). Водночас той самий автор цілком довільно тлумачить початки єпархіальної структури Київської церкви на Прикарпатті, допускаючи навіть можливість існування владичих катедр у Белзі, Буську, Звенигороді й Тереховлі, хоча на це немає жодних підстав (Лужницький Г. *Українська Церква...*, с. 108–109). Прихильником гіпотези про заснування у Перемишлі єпископства вже наприкінці XI ст. та його переміщення близько 1141 р. до Галича був і відомий церковний історик Юліан Пелеш (Pellesz J. *Geschichte der Union...*, bd. 1, s. 307).

були не поодинокими в тодішній Русі. Найближчий за хронологією приклад – обрання у Великому Новгороді навесні 1156 р. “всіма людьми міста” Аркадія, який поїхав за рукоположенням до Києва щойно через два роки⁹³. Так само було і при фундації 1136/37 р. Смоленської єпископії, першого пастиря якої – Мануїла – київський митрополит благословив тільки після смерті переяславського владика Марка⁹⁴. Якщо припустити, що до свого від’їзду Михаїл не висвятив кандидата Галича, то цей владика-елект мав мінімальні шанси на хіротонію, через проведення Київського собору 1147 р. та обрання на митрополичу катедру ченця-схимника Зарубського монастиря Клима Смолятича, здійснене з ініціативи київського князя Ізяслава Мстиславовича. У цьому соборі з теренів Західної України взяв участь володимирський владика Теодор, а він був якнайменше зацікавлений у втраті значної частини своєї канонічної території та церковної десятини з Галича і, безумовно, докладав зусиль, аби закрити Галицьку катедру.

Концепт “Алексій – перший галицький ієрарх” потребує додаткового пояснення, адже він заперечує можливість існування Перемишльського владичтва до 1210-х рр. і безпосередньо пов’язується з датою фундації й територіальним розвитком Галицької єпархії. Ця дослідницька проблема й досі залишається дискусійною в історіографії. Науковці по-різному датують появу Перемишльського владичтва – від кінця IX до початку XIII ст. Найрадикальніші гіпотези, спираючись виключно на опосередковані свідчення, “задавнюють” відкриття Перемишльської катедри до “часів Кирила і Методія”. Зокрема, вони міфологізують існування тут Слов’янської митрополії в X – на початку XII ст. Коректніші міркування про заснування Перемишльської єпархії між 1117 і 1128 рр. наводить Ярослав Щапов, але й вони потребують посутнього підтвердження новими джерелами⁹⁵.

⁹³ Поппэ А. В. Учредительная грамота..., с. 69; Senyk S. *A History of the Church...*, vol. 1, p. 150–151.

⁹⁴ Поппэ А. В. Учредительная грамота..., с. 69.

⁹⁵ Див. виклад цих та інших аргументів у: Подскальски Г. *Христианство и богословская литература...*, с. 53, 56–57, 59–60; Senyk S. *A History of the Church...*, vol. 1, p. 137–143.

Вагомим доказом відкриття в цій землі Галицько-Волинської Русі єпископської катедри до початку XIII ст. вважають побудову в Перемишлі храму Св. Йоана Хрестителя, який, за інформацією Яна Длугоша⁹⁶, звів між 1119 і 1124 рр. ще місцевий князь Володар Ростиславович (†1124). Однак цей собор, найімовірніше, постав як резиденція генерального намісника⁹⁷. Натомість нотатку Василя Татищева (стосовно хіротонії 1156 р. київським митрополитом пастирів до Галича і Переяслава) про те, що раніше “єпископія” була в Перемишлі⁹⁸, слід інтерпретувати в тому сенсі, що першого галицького архиєрея справді могли запросити з Перемишля, але цією особою був не місцевий єпископ (Алексія як перемишльського владика помилково ідентифікує і Ярослав Щапов⁹⁹), а єпископський намісник (можливо, той-таки Алексій), котрий до того підлягав духовній юрисдикції володимирського єпископа. Нещодавно Іван Паславський, який загалом дотримується концепції про фундацію Перемишльського владичтва між 1086 р. (часом заволодіння Перемишлем Ростиславичами) і 1124 р. (смертю князя Володара Ростиславича) та її наступне перенесення (перед 1156 р.) до Галича, звернув увагу на низку не-

⁹⁶ *Joannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae*. Varsaviae 1969, t. 2: Libb. III–IV, p. 370.

⁹⁷ Лукомський Ю. Галицькі білокам’яні хрестобанні церкви..., с. 277–280. Найновіша бібліографія з ранньої історії Перемишльського єпископства наведена в: Петрик В. Пам’ятки церковної архітектури Перемишля X–XVI ст. ДКЗ. 2000, вип. 4, с. 309–310.

⁹⁸ Татищев В. *История российской с самых древнейших времен* / Репр. изд., Москва, 1964, т. 3, с. 60.

⁹⁹ Дослідник скептично ставиться до гіпотези про появу владичого престолу в Перемишлі на початку XIII ст., стверджуючи, що “причини відокремлення церковного управління Перемишля від існуючої тоді вже Галицької єпископії залишаються загадковими”, адже тогочасна зовнішньополітична ситуація цьому не сприяла – протягом 1211/1214–1221 рр. у Галичі сидів як “король Галичини” син угорського короля Андрія II Коломан. Підкреслюючи домінуючу роль Перемишля на теренах майбутнього Галицького князівства вже наприкінці XI – на початку XII ст., найкращим часом для фундації в цьому місті єпископства вчений уважає князювання Володара Ростиславича або ж його сина Ростислава, тобто 1117–1128 рр., визнаючи також, що “Перемишльська єпископія у другій половині XII ст., коли Галич став центром об’єднаного князівства, перестала існувати”, проте була відновлена “вже на початку XIII ст., після 1205 р. і до 1211 р., до захоплення угорськими військами галицьких міст” (Щапов Я. Н. *Государство и церковь...*, с. 40–42).

прямих свідчень, котрі мали б підтвердити гіпотезу про давність православної катедри на берегах Сяну. На його переконання, до них належать лист угорського короля Андрія II до папи Інокентія III з 1215 р. зі згадкою про “місцевих галицьких єпископів”, еклезіально вмотивована відсутність Перемишльської катедри у найдавнішому диптиху руських єпископій з 1160-х (1170-х?) рр. та приклад Турівського владичтва, яке на початку XII ст. вже існувало, хоч і не було внесене у Замоїський список суффраганій Київської митрополії, датований періодом до 1140 р.¹⁰⁰

На наш погляд, утворення Перемишльської єпископії перед 1220/21 рр. необхідно пов’язувати з тогочасними політичними подіями в Галицько-Волинській державі, коли в боротьбу за галицьку “частку” незадовго до цього втрутився новгородський князь Мстислав Мстиславич Удатний, який витіснив польські та угорські гарнізони, опанувавши, між іншим, і Перемишль. Знаючи, що вперше про перемишльського єпископа Антонія (Добриню Ядрейковича, 1220–1225 рр.), колишнього ченця Хутинського монастиря, який походив з Новгорода і прославився своїм паломництвом до Константинополя, згадується у Новгородському І літописі (1220)¹⁰¹, ми схильні датувати фун-

¹⁰⁰Паславський І. Коли виникло єпископство в Перемишлі? *Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. 2009 рік*. Львів 2009, с. 548–556. У праці скрупульозно зібрано історичні відомості (агіографічні твори, акти Римського Апостольського престолу, листи германських імператорів, літописні статті тощо), які, на думку автора, виразно вказують на ймовірність відкриття в Перемишлі катедри кирило-методіївської традиції в складі митрополії слов’янського обряду вже у IX–X ст. та пов’язані з цим політичні й еклезіальні впливи Моравії у Прикарпатті. Дослідник також звернув увагу на згадки про Перемишльське єпископство в деяких списках Початкового літопису, тяглість історичної пам’яті про цю традицію в середовищі руської церковної еліти в перших десятиліттях XVII ст. Див. також міркування: Рудий В. *Перемишльська земля (IX – середина XIV ст.)*. Тернопіль 2003, с. 48–50.

¹⁰¹Перемишльському владичі Антонієві належав найдавніший збережений на теренах Київської митрополії Архиретикон 1220–1225 рр., відомий в історіографії як Службеник “Варлаама Хотинського”. Пам’ятка містить унікальні мініатюри із зображенням святих за типом композиції “Літургія Святих Отців”, виконані, очевидно, місцевими майстрами на замовлення Антонія (Александрович В. Відкриття малярської спадщини Галицько-Волинського князівства XIII століття (у друці); Його ж. *Мистецтво Галицько-Волинської держави*, с. 13, 44–46; Попова О. С. Мініатюри Хутинського Службеника раннього XIII ст. *Древнерусское*

дацію катедри у Перемишлі саме цим часом, тобто 1219/20 р. На думку про відсутність єпископського престолу в Перемишлі до початку XII ст. наводить те, що він не фігурує в поліптиху єпархій і митрополій Царгородського патріархату з 1170-х рр. Перемишльського владики немає також серед єрархів, котрі на соборі Руської церкви 1147 р. обирали митрополитом Кліма Смолятича¹⁰². Тому теза Ярослава Щапова про те, що мовчанка джерел про Перемишльську єпархію до 1219/20 р. пояснюється перенесенням катедри у попередній період з Перемишля до Галича¹⁰³, є неприйнятною хоча б з огляду на відсутність будь-яких задокументованих звісток про існування православної катедри в Перемишлі до XIII ст. Своєю фундацією ця єпархія (так само, як і її матірне Галицьке владичтво) завдячує передовсім політичній кон'юнктурі, а саме появі на теренах Прикарпаття у 1218 р. колишнього новгородського князя Мстислава Мстиславича. Він, очевидно, і домігся для свого приятеля Антонія відкриття Перемишльської катедри, взявши його зі собою у Перемишль, де вже урядував тисяцький Мстислава – Ярун¹⁰⁴. Її

искусство. Русь. Византия. Балканы. XIII век. Санкт-Петербург 1997, с. 274–289; Пуцко В. Г. Давньоруська писемність і книга у візантійсько-слов'янському світі. *Європейське відродження та українська література XIV–XVIII ст.* Київ 1993, с. 45; стислий опис у: Запаско Я. П. *Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга.* Львів 1995, с. 215–216). Наступний перемишльський владики (без імені) зазначений під 1241 р.: *ПСРЛ*, т. 2, стб. 793.

¹⁰² Рорре А. *L'organisation diocésaine...*, р. 215. Про цього перемишльського єрарха див.: Добрянській А. *Історія єпископовь...*, с. 1–3 (роком вступу Антонія на катедру Св. Йоана Хрестителя автор називає 1218 р.).

¹⁰³ Назаренко А. В., Турилов А. А., Флоря Б. Н. *Галицкая епархия...* С. 323.

¹⁰⁴ Євгеній Голубінський та Анджей Поппе заснування Перемишльської єпархії датують приблизно 1220 р. (Голубинский Е. *История Русской Церкви*, т. 1, ч. 1, с. 336–340, 669–671, 698–700; Рорре А. *Biskupstwa na Rusi...*, р. 843). Михайло Грушевський уважав, що “[Перемишльська] катедра мусіла появитися значно скоріше – коли ще не в перших часах християнської проповіді, то найдалше за перших Ростиславичів, перед підвисненнем Галича на першу столицю” (Грушевський М. *Історія України-Руси*, т. 2, с. 462). Нагомість Герхард Подскальський відносить виникнення цього православного владичтва до початку XIII ст., доводячи, що воно відділилося від Галицького (Подскальски Г. *Христианство и богословская литература...*, с. 60).

Польський історик Август Фенчак заперечував існування у Перемишлі владичої катедри до кінця XI ст. Він висунув гіпотезу, згідно з котрою це єпископство було фундовано з ініціативи Володара Ростиславича, який почав княжити

заснування, згодом, полегшила можлива вакантність у той час Галицького владичого престолу¹⁰⁵.

Тож немає жодного сумніву в тому, що Галицька єпархія виокремилася саме з Володимирського владичтва. Подібні механізми відкриття православних кафедр застосовувалися і в інших руських землях. Так, свого часу Рязанська єпархія (заснована між 1187 і 1207 рр.) відділилася від Чернігівської. Ще раніше, невдовзі після 1073 р., коли Ростовська земля вийшла зі складу Переяславського князівства, виникла і розлога Ростовська єпархія, котра протягом кількох наступних століть збільшила свою територію більш ніж удвічі¹⁰⁶. Як правило, з боку Свято-софійської митрополичої катедри фундація єпископій не мала якихось суттєвих перепон, адже предстоятелі Руської церкви, передовсім з пастирської перспективи, всіляко заохочували князів засновувати нові єпархії, особливо в багатолюдних землях з розгалуженою мережею міст (хоча серед самої православної єпархії, мабуть, було небагато прихильників такої практики, яка позбавляла владик значної частини території, підлеглого духовенства, численної пастви та зменшувала надходження

у Перемишлі 1092 р., після смерті свого старшого брата Рюрика. Як припускає науковець, до складу новоутвореного владичтва мали б входити гроди з прилеглою територією, котру посідав князь Володар (Звенигород, Перемишль та, згодом, Теревольська земля – домен його брата Василька Ростиславича). Серед інших аргументів А. Фенчак наводить географічний фактор – неможливість для Володимирської єпархії контролювати великі простори південно-руських земель, у т. ч. і Перемишльської, що, на наш погляд, є малопереконливим. Ліквідацію ж владичтва дослідник пов'язує із тимчасовим узалежненням у 1135 р. Звенигорода і Перемишля від Польщі та подальшим переведенням з Перемишля до Галича згаданого в “Рукописі” Кишки єпископа Алексія, котрого ідентифікує як останнього у XII ст. перемишльського православного єпарха: Fenczak S. A. Wokół początków bizantyńsko-słowiańskiego biskupstwa w Przemyślu. Kwestia istnienia organizacji diecezjalnej w księstwie przemyskim (koniec XI – pierwsza połowa XII wieku). *Polska-Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa*. Przemyśl 1996, t. 3, s. 22–23, 26–29, 31, 33, 35–37. Дискусійне питання про час фундації Перемишльського єпископства також розглядали: Кметь В. Львівська православна єпархія..., с. 9; Його ж. Юрисдикційний статус..., с. 133; Чубатий М. *Історія християнства...*, т. 1, с. 543–544; Senyuk S. *A History of the Church...*, vol. 1, p. 139–141.

¹⁰⁵ Poppe A. Biskupstwa na Rusi..., p. 842–843.

¹⁰⁶ Приселков М. Д. *Очерки по церковно-политической истории...*, с. 192–193; Poppe A. Biskupstwa na Rusi..., s. 833–834.

від церковної десятини). Про позитивне ставлення Київської церкви до князівських ініціатив щодо розбудови єпархіальних структур свідчать канонічні відповіді митрополита Йоана II (1076/77–1089) монахові (“чорноризцю”) Якову: “Иже оучаститъ епископью свою по земли тои, паче кдѣ многъ народъ и людие и гради, о нѣмъже се тшаніе и попеченіе (и) намъ любезно мнѣтьсѧ се быти; бо» зньно же; но обаче и первому столнику рускому изволить(сѧ) и сбора (епископов) страны всеѧ тоѧ, невъзбранно да будетъ”¹⁰⁷. Отже, руські митрополити уважали гідним похвали, коли князь фундував у своїй землі нове єпископство, і разом зі собором єрархів зазвичай підтримували такі заходи світської адміністрації.

Реалізації церковних амбіцій галицького князя сприяла політична кон’юнктура, яка склалася на Русі. Володимирко Володарович у цей час був союзником великого київського князя Всеволода Ольговича (1139–1146) та спільно з ним виступав проти волинського князя Ізяслава Мстиславича¹⁰⁸. Наприклад, 1142 р. Володимирко, на вимогу Всеволода Ольговича, здійснив похід у Польщу. Проте вже наступного року їхні відносини погіршилися, оскільки галицький князь намагався незалежитися від Києва та опанувати Волинь, де правив брат Всеволода. Впродовж 1144–1146 рр. київський князь двічі воював з Галичем, залучаючи до своїх походів Ізяслава Мстиславича, його брата Ростислава та польського князя Владислава. Тому виникнення Галицької єпархії у цей період, на чому наполягали окремі науковці, виглядає нелогічним і необґрунтованим¹⁰⁹. Князівські міжусобиці 1146–1147 рр., спричинені вступом на митрополичий престол Кліма Смолятича, ускладнювали також завершення канонічної фундації єпископства у Галичі,

---

¹⁰⁷ Цит. за: *Русская Историческая Библиотека, издаваемая Императорскою археографическою комиссією* Изд. 2-е (далі – РИБ). Санкт-Петербургъ 1908, т. 6, стб. 19. Зміст пам’ятки з відповідними коментарями наводять: Голубинский Е. *История Русской Церкви*, т. 1, ч. 1, с. 341; Подскальски Г. *Христианство и богословская литература...*, с. 59–60. Див. також: Poppe A. *Biskupstwa na Rusi...*, s. 835; Ejusd. *The Christianization...*, p. 354; Senyk S. *A History of the Church...*, vol. 1, p. 152–153.

¹⁰⁸ Головки О. *Князь Володимирко Володарович...*, с. 94–95.

¹⁰⁹ Про це також пишуть: Назаренко А. В., Турилов А. А., Флоря Б. Н. *Галицкая епархия...*, с. 323.

адже тоді свячення Кліма, серед інших руських князів, не визнавав і Володимирко Володарович. У боротьбі за Київ між Ізяславом Мстиславичем та Юрієм Долгоруким наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. XII ст.¹¹⁰ галицький князь підтримав другого, а володимирський єпископ, якому раніше підпорядковувалися парафії Галицького владичтва, – волинського князя і тодішнього володаря Києва Ізяслава Мстиславича. Позаяк Царгород ігнорував Смоленська, то, відповідно, й Успенська катедра не повинна була коритися новому зверхникові “митрополії Русі”. Як стверджує Анджей Поппе, порозуміння в цей період між Володимирком Володаровичем і Климом у церковних справах було неможливим, бо митрополит Климентій та єпископ володимирський підтримували Ізяслава Мстиславича, який одночасно посідав столи великого князя київського і князя Володимира на Волині. Оскільки ж вибір Климентія вважався у Константинополі неканонічним актом, то Церква Галича мала всі підстави не визнавати свого попереднього підпорядкування Святосфіївській катедрі. І лише прибуття до Києва у 1156 р. митрополита Костянтина, поставленого царгородським патріархом, уможливило хіротонію на єпископа галицького обраного владики-номіната Косми¹¹¹.

Правда, після смерті князя Ізяслава у 1155 р. й опанування Києва Юрієм Долгоруким митрополит на початку того ж року опинився на вигнанні у Володимирі (Волинь), однак у такий неспокійний час він навряд чи мав якісь контакти із духовенством Галицького князівства, правитель якого підтримував нового київського володаря¹¹². Ситуація змінилася у 1155–1156 рр. Після усунення князем Юрієм Долгоруким Климентія Смоленська (1155) вдалося хіротонізувати електа Косму на Успенський престол та канонічно підтвердити перехід колишніх намісництв (припускаємо, Галицького, Звенигородського, Перемишльського

---

¹¹⁰ Перебіг цього протистояння висвітлює: Грушевський М. *Історія України-Руси*, т. 2, с. 422–432, 436–441; т. 3, с. 262–265.

¹¹¹ Poppe A. *The Christianization...*, p. 358–359.

¹¹² Опис цих подій можна знайти в: Назаренко А. В. *Русская церковь в X – 1-й трети XV в. Православная энциклопедия. Русская Православная церковь*. Москва 2000, с. 45; Приселков М. Д. *Очерки по церковно-политической истории...*, с. 206–210; Чубатий М. *Історія християнства...*, т. 1, с. 464–481.

й Теробовельського) Володимирської єпархії під омофор галицького владыки¹¹³. Наступного року на Русь прибув новий митрополит – грек Костянтин I (1156–1158), який анулював усі святительські чинності, здійснені його попередником. Якщо тоді й існував якийсь єпископ-номінат, поставлений на Галицьку катедру Смолятичем, то він, без сумніву, був усунутий зі свого владичого уряду. Тому, найправдоподібніше, ерекція Галицької єпархії була завершена з ініціативи князя Ярослава Володимировича¹¹⁴ саме в 1156–1157 рр.¹¹⁵ Цей другий етап відкриття Галицької єпархії, вірогідно, передбачав надання Ярославом Володимировичем уставної грамоти для Успенської катедри та висвячення владыки Косми. Причому цей, другий з черги (згідно з “Галицьким пом’яником”), єпископ Галича міг бути обраний і номінований на Успенську катедру ще раніше, десь між 1147 і 1155 рр., коли галицький князь потребував “свого” архиєрея, котрий підтримав би його у протистоянні з Ізяславом Мстиславичем і його ставлеником – митрополитом Климом¹¹⁶. Таким чином, *de facto* існуюче Галицьке єпископство було *de jure* виокремлене зі складу Володимирського владыцтва, від якого тоді могла також відійти до Успенської катедри в Галичі частина території перемишльського церковного округу¹¹⁷.

Канонічна процедура заснування Галицької єпископії, на жаль, не задокументована, проте механізми фундації владыцтва на Русі дозволяє простежити Смоленська уставна грамота 1136/37 рр. – перше і єдине відоме нам джерело такого зразка

¹¹³ Див. міркування з цього приводу: Приселков М. Д. *Очерки по церковно-политической истории...*, с. 213–214; Poppe A. *Biskupstwa na Rusi...*, p. 841–842; *EjUSD. L'organisation diocesaine...*, p. 170–171; *EjUSD. Państwo i Kościół...*, s. 156.

¹¹⁴ Див. одну з найновіших розвідок про цього князя: Ричка В. Ярослав Володимирович Галицький: чому “Осмомисл”? *Ruthenica*. 2007, т. 6, с. 345–350. Див. також: Войтович Л. *Княжа доба на Русі...*, с. 339–346.

¹¹⁵ Назаренко А. В., Турилов А. А., Флоря Б. Н. *Галицкая епархия...*, с. 323.

¹¹⁶ Подібну схему фундації єпископської катедри у Галичі, покликаючись на авторитет А. Петрушевича, подає Іван Карп’як: “Початок організації єпископства і будівництва катедрального Богородичного собору в Галичі поклав князь Володимирко – засновник Галицького князівства [...], що справу довів до кінця його син Ярослав Осмомисл” (Карп’як І. *Начало христианства в Галиции...*, с. 77).

¹¹⁷ Poppe A. *The Christianization...*, p. 358–359.

в середньовічній Київській митрополії¹¹⁸. За словами Ярослава Щапова, документ “є типовим для того часу”¹¹⁹, а отже, його можна застосувати й розглядаючи генезу Галицького владичтва. Поява княжих уставів була зумовлена необхідністю врегулювати матеріальний статус нової катедри. Їхня важливість полягала також у тому, що ці устами підтверджували на письмі зміст усної угоди між єпископом і місцевим князем¹²⁰. За спостереженнями Я. Щапова, подібні документи спершу могли створюватися грецькою мовою, а вже згодом їх перекладали на давньоруською (церковнослов’янською) мовою.

Як і в Смоленській єпархії, другий етап фундації Галицького владичтва передбачав також укладення між місцевим князем (мабуть, князем Ярославом) і правлячим архиєреєм (як уважаємо, Космою) своєрідної угоди, закріпленої уставною грамотою. Вона

---

¹¹⁸ Публікації грамоти (збереглася у списку XVI ст.; водяні знаки датують 1534 р.): *Российское законодательство X–XX вв.* Москва 1984, т. 1, с. 212–223; Щапов Я. Н. *Древнерусские княжеские уставы XI–XIV вв.* Москва 1976, с. 140–146. Критичний розгляд змісту грамоти: Алексеев Л. В. Устав Ростислава Смоленского 1136 г. и процесс феодализации Смоленской земли. *Slowianie w dziejach Europy. Poznań 1974*, s. 87–91; Янин В. Л. Заметки о комплексе документов Смоленской епархии XII века. *Отечественная история*. 1994, № 6, с. 104–120. Заснування Смоленської єпископії коментують: Голубинский Е. *История Русской Церкви*, т. 1, ч. 1, с. 690–691; Приселков М. Д. *Очерки по церковно-политической истории...* – с. 171, 184, 186–187, 192–193; Senyk S. *A History of the Church...*, vol. 1, p. 139.

На відміну від Анджея Поппе та Ярослава Щапова, Володимир Янин сумнівається в тому, що Смоленська грамота була фундаційною, тобто постала у рік заснування Смоленської єпископії (її відкриття історик схильний датувати березнем 1136 р. – лютим 1137 р.). Він вважає, що грамота виготовлена не раніше 1138–1139 рр., коли Смоленська катедра вже певний час функціонувала, наводячи для цього доволі цікаву аргументацію (Янин В. Л. Комплекс документов об устройении Смоленской епархии. Его же. *Новгород и Литва: пограничные ситуации XIII–XV веков.* Москва 1998, с. 26–31, 34, 37).

¹¹⁹ Щапов Я. Н. *Формирование и развитие церковной организации...*, с. 61.

¹²⁰ Фундаційна грамота Смоленської єпископії, згідно з дослідженнями Анджея Поппе та Ярослава Щапова, складається (не враховуючи преамбули з благословенням) з трьох основних частин: 1) власне уставу князя Ростислава про заснування владичтва; 2) підтвердній грамоти смоленського єрарха Мануїла; 3) дарчої князя Ростислава 1150 р. та пізнішого додаткового запису про розміри данин (Поппе А. В. *Учредительная грамота...*, с. 62–64; Щапов Я. Н. *Смоленский устав князя Ростислава Мстиславича...*, с. 38–39; Pojpe A. *Fundacja biskupstwa...*, s. 540–541, 547–548).

окреслювала правовий і матеріальний статус Успенської катедри, а також гарантувала збереження епархіальної гідності Галича. Належне функціонування єпископського собору та виконання своїх обов'язків його крилошанами забезпечувалося наданням катедрі церковної десятини¹²¹, земельних володінь, прибутків від суду, а також визнанням юрисдикції владики над “церковними людьми” й духовенством. Гіпотетична уставна грамота Галицького владичтва (як і Смоленський устав 1136/37 р.) мала б складатися з уставу князя Ярослава Володимирковича (?) про заснування Успенської катедри, підтвердної грамоти галицького єпископа Косми (?) та дарчого запису Володимирка Володаровича або його сина Ярослава, який фіксував величину церковного бенефіцію. Можна висловити обережний здогад, що Галицька уставна грамота (або її пізніші редакції чи списки) слугувала протографом для виготовлення відомого привілею-фальсифікату Успенській катедрі 1301 р. (який, на думку Я. Щапова, був зредагований у XIV ст.), наданого князем Левом Даниловичем з нагоди заснування Галицької митрополії. Попередній аналіз списків двох варіантів грамоти 1301 р. вказує на те, що вона, як і Смоленський устав, опиралася на давніші джерела церковного і цивільного права Київської Русі, зокрема на статті про єпископські суди та звичаєве право. Тож цілком імовірно, що основою для укладення Галицької уставної грамоти, як і інших княжих церковних уставів, були місцеві редакції чи списки статутів Володимира Великого та Ярослава Мудрого, побутування яких у Галицько-Волинській Русі засвідчує наявність волинської редакції “Уставу Володимира” у Кормчій, переписаній 1286 р. при дворі волинського князя Володимира Васильковича¹²². Не збе-

¹²¹ Грунтовний аналіз генези та еволюції княжої десятини в Руській церкві в ширшому порівняльному контексті здійснено у працях: Флоря Б. Н. *Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье*: Сб. Москва 2007, с. 18–27, 34–36; Его же. *Отношения государства и церкви у восточных и западных славян*. Москва 1992, с. 5–48 (опис десятини для Смоленської катедри подано на с. 17–19); Щапов Я. Н. *Государство и церковь...*, с. 76–87 (автор відрізняє десятини “від даней”, судової й торгової).

¹²² *Российская государственная библиотека (Москва)*. Научно-исследовательский отдел рукописей, ф. 256, № 235 (Кормча книга кінця XVI ст. із записом про укладення її тексту в 1286 р., за князя Володимира Васильковича).

режена в оригіналі грамота галицького князя Лева Даниловича 1301 р. (“Церкви С[ва]тої спеніхъ Крилоси монастѣрхъ митрополіи Галицкои”) за своєю структурою (типом побудови окремих клаузул тощо)¹²³ і змістом є близькою до Смоленського уставу 1136 р. – “взірцевого” фундаційного формулярника при заснуванні нових єпископій. Попри те, що обидва варіанти грамоти 1301 р. (“А” і “Б”) є пізнішими підробками, вони все ж відображають тогочасний досвід матеріального забезпечення Православної церкви у Галицько-Волинському князівстві, заснованого, припускаємо, на моделі взаємин між церковною адміністрацією Галицької катедри та місцевими Рюриковичами. Очевидно, ця “симфонія” сформувалася саме в середині XII ст. і була традиційною для Київської держави.

Укладення уставних грамот, на зразок Смоленської, при фундації нових єпископій було, напевне, усталеною практикою у Київській митрополії XII–XIII ст. Цього, мабуть, вимагали від світської й духовної влади руські архиєпископи, розглядаючи такий акт як обов’язкову умову отримання новим владичим престолом їхнього пастирського благословення та канонічного підтвердження легітимності всієї процедури відкриття єпископії. Це було важливо не тільки для збереження норм церковного права, але й з практичних міркувань. Скажімо, уставна грамота 1136/37 рр. застерігала всіх зацікавлених осіб від ймовірної ліквідації єпархіального статусу Смоленська, а отже, така загроза

---

¹²³ Оригінал грамоти (“старовинний лист з підвішеною на шовковому шнурку пошкодженою печаткою”) нібито був відомий наприкінці XVIII ст. львівському офіціалові Антонію Левинському. Однак про зміст цього документа знаємо лише з пізніших його списків. Найраніший з них (1581) був облятований, з ініціативи львівського владики Гедеона (Балабана), у книги Коронної метрики, а його автентичність підтверджена королем Стефаном Баторієм. Наступні конфірмації Галицької фундаційної грамоти датуються 1592, 1691 та 1716 рр. Привілей також уписувався в книги Галицького гродського (1642), Львівського гродського (1691) й земського (1772) судів та інших державних і церковних інституцій нового часу. (Вичерпний аналіз збережених на сьогодні 18 списків грамоти князя Лева 1301 р., з публікацією їхнього тексту тогочасними руською, латинською та польською мовами, здійснив: Купчинський О. *Акти та документи...*, с. 627–668).

тоді справді існувала, особливо в роки, коли смоленський владика Мануїл “бегал перед Климом”¹²⁴.

Висновки

1. Землі історично-етнографічних регіонів Галичини й Поділля, які в часи середньовіччя та в ранньомодерний період утворювали територію Галицької (Львівської) єпархії, після їхнього приєднання близько 981 р. до Київської держави увійшли до митрополичої архієпархії Києва. Поява на теренах сучасної Західної України удільних князівств уможливила відкриття тут у другій половині 70-х – на початку 80-х рр. XI ст. першої єпископської катедри у Володимирі. Аж до середини наступного століття її правлячому архиєреєві юрисдикційно підлягали величезні простори південно-західних земель Київської держави, які поступово покривалися мережею парафій і намісницьких округів, охоплюючи й територію майбутнього Галицького владичтва. Потреби подальшої євангелізації краю, покращення адміністративного контролю за душпастирськими осередками всіх рівнів зумовлювали тіснішу співпрацю між Церквою й державою. На інституційному рівні вона передбачала насамперед узгодження кордонів єпархій і князівств та визнання необхідності подальшого поділу вже наявних православних кафедр на менші за розмірами владичтва. Зазвичай митрополити такі ініціативи підтримували й всіляко заохочували їх, хоча серед самих руських владик було небагато прихильників членування вже існуючих церковних структур. У давній Київській державі вирішальними для появи нових єпископій чинниками були тогочасна політична кон'юнктура, місцеві обставини в удільних князівствах та позиція Святософіївської митрополичої катедри, проте ці фактори далеко не завжди узгоджувалися між собою в часі. Яскравим прикладом застосування такої князівсько-єклезіальної практики є історія відкриття катедри у Галичі. Вона безпосередньо пов'язана із здобуттям Володимирком Володаровичем 1141 р. у Прикарпатті свого уділу та утворенням Галицької землі, яка за своїми розмірами й ресурсами

---

¹²⁴Приселков М. Д. *Очерки по церковно-политической истории...*, с. 184.

була співвідсною з іншими землями, що сформувалися на Русі протягом першої половини XII ст.

2. Реінтерпретація історіографічних концептів, поновний аналіз та атрибуція відомих писемних і речових джерел (зокрема “Пом’яника Галицької катедрі”), залучення матеріалів археологічних та історико-архітектурних досліджень дають змогу частково реконструювати обставини й механізми заснування Галицької єпархії, а також встановити точнішу хронологію цих подій. Ініціатором відкриття єпископського осідку, найвірогідніше, виступив князь Володимирко Володарович. Перші заходи в цьому напрямі здійснено, мабуть, відразу після опанування ним Галича. Саме в 40-х рр. XII ст. у центральній частині Крилоського городища розпочалися підготовчі будівельні роботи, а невдовзі й саме спорудження знаменитого храму Успення Богородиці. Традиційно на Русі такий собор мурувався “під єпископію”, навіть якщо вона місцевим володарем лише проектувалася (приклад – Смоленська). І хоча зведення Успенської церкви тривало майже до кінця 50-х рр. XII ст., однак сама споруда могла бути посвячена вже до середини 1140-х рр. і відтоді де-юре функціонувати як єпископська катедра. Очевидно, єпископський престол у Галичі постав на основі вже існуючої резиденції єпископського намісника, який з’явився тут у період перенесення на береги Дністра столиці уділу Ростиславичів або в роки правління князя Івана Васильковича. Територіальним ядром Галицького владитства стали Галицька, Звенигородська, Перемишльська і Теробовельська землі-волості, межі яких, за тодішньою практикою, одночасно творили й контури однойменних генеральних намісництв, які раніше належали до Володимирської єпархії.

3. Амбіції молодого Галицького князівства, факт будівництва Успенського собору, сприятлива політична та релігійна ситуація в руських землях (союзні відносини між Володимирком Володаровичем і великим київським князем Всеволодом Ольговичем, активна пастирська діяльність митрополита Русі Михаїла) дають підстави вважати, що Галицьке єпископство виникло між 1141 і 1144 рр. Це був політичний акт місцевої князівської влади, яка діяла відповідно до своїх інтересів. Імовірно,

відкриття нової катедри дістало благословення і з боку митрополита Михаїла. Вона не могла бути фундована раніше цього часу, оскільки акти Царгородського патріархату 1170-х рр. серед суфраганій митрополії Русі відводять Галицькій єпархії останнє, 11-те місце, після Смоленської катедри, заснованої 1136 р. Маловірогідною є її поява цього владичтва на Прикарпатті після 1143–1144 рр. – по-перше, з огляду на погіршення стосунків і подальше збройне протистояння між Володимирком і Всеволодом Ольговичем, а по-друге, через тривалу відсутність у Київській митрополії її предстоятеля (1145–1156).

4. Канонічна фундація єпископської катедри у Галичі, здогадно, відбувалася двома етапами – протягом першої половини 40-х рр. XII ст. і в 1156–1157 рр. З першим етапом слід пов'язувати обрання галицьким князем і боярами (вічем) свого кандидата-електа на єпископство (приблизно між 1141 і 1143 рр.). Цією особою, на нашу думку, був Алексій, якого “Пом’яник Галицької катедри” (список середини XVI ст. з “Рукопису” Лева (Кишки) ставить на перше місце в диптиху місцевих єрархів XII–XIII ст. Очевидно, він прибув у Галич з Перемишля, де до того очолював уряд генерального намісника Володимирської єпархії, тому не міг бути “перемишльським владикою”, оскільки Перемишльська єпископія виникла тільки близько 1220 р., відокремившись від Галицької катедри. Можна припустити, що князь Володимирко зумів домогтися єпископських свячень для Алексія ще до несподіваного виїзду митрополита Михаїла в Царгород у 1145 р. Перший галицький єпископ помер або невдовзі після своєї хіротонії, або ж у перші роки митрополитства Климентія Смолятича (1147–1155), залишаючись в опозиції до нього та підтримуючи політику свого ктитора-сюзерена Володимирка – головного союзника суздальського князя Юрія Долгорукого в його боротьбі за київський великокняжий стіл. Між смертю єпископа Алексія та поставленням літописного Косми Галицька катедра, напевно, залишалася вакантною недовго, адже Ростиславичам був потрібен “свій” пастир, який сприяв би їм у протистоянні з волинським князем Ізяславом Мстиславичем та його ставлеником – Климентієм Смолятичем. Свячення Косми стало можливим після усунення

у 1155 р. князем Юрієм Долгоруким митрополита Кліма та возведення на Святософіївську катедру прибулого з Візантії грека Костянтина I (1156–1158), який скасував усі святительські чинності свого попередника. Тоді ж було завершено й канонічну процедуру виокремлення Галицького владичтва зі складу його матірної Володимирської єпархії.

Ihor Skochylas. THE BEGINNINGS OF CHRISTIANITY IN SUBCARTHATHIA AND ESTABLISHMENT OF THE EPARCHY OF HALYCH IN THE MID TWELFTH CENTURY

The article examines the origins of Christianity in sub-Carpathian region. It traces the emergence of ecclesiastical structures of Eastern Church. The article proposes a new date of founding of the bishopric seat in Halych and discusses names of its first bishops.

Key words: Halych, bishopric, origins.